

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ПРОФТЕХОСВІТИ
У ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

**Методичні рекомендації
щодо організації позаурочної роботи
в навчальному закладі та
організації дозвілля учнівської молоді.**

**м. Дніпропетровськ
2013**

Позаурочна робота в навчальному закладі.

Організація дозвілля учнівської молоді.

Форми позаурочної роботи — це види об'єднань, способи організації учнів і педагогів для спільної діяльності після навчальних занять, а також конкретні просвітницько-пізнавальні й виховні акції, розраховані на масову чи диференційовану учнівську аудиторію.

Позакласна виховна робота - різноманітна діяльність учителів, вихователів, спрямована на виховання учнів і здійснювана в позаурочний час.

Слід розрізняти позаурочну (позакласну) виховну роботу в навчальному закладі і позашкільне виховання. Позаурочною називається різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів учнів, яку організовує в позаурочний час педагогічний колектив навчального закладу. Позашкільною роботою називають освітньо-виховну діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва. Основними завданнями позаурочної та позашкільної виховної роботи є:

- формування суспільно-громадського досвіду особистості;
- розвиток, стимулювання та реалізація її духовного і творчого потенціалу;
- створення системи пошуку, розвитку і підтримки юних талантів для формування творчої та наукової еліти у різних галузях суспільного життя;
- залучення до особистісно-значущих соціокультурних цінностей, потреба у яких не забезпечується системою базової освіти;
- задоволення потреб особистості у професійному самовизначенні;
- забезпечення соціально-педагогічного захисту неповнолітніх та організація їх дозвілля;
- розвиток психофізичних ресурсів, зміцнення здоров'я, підтримка високої працездатності протягом всього періоду навчання;
- виховання вольових якостей, формування активної життєвої позиції, здорового способу життя засобами фізичної культури та спорту.

Зміст позаурочної та позашкільної роботи:

розумове, естетичне, моральне, правове, екологічне, трудове, фізичне виховання; освітньо-пізнавальна діяльність; заняття з праці і техніки та профорієнтаційної роботи; заняття різними видами мистецтва; спортивно-масова робота; ігри та розваги.

Принципи організації позаурочної та позашкільної виховної роботи — це добровільна участь учнів, розвиток винахідливості і творчості, взаємодія різних форм і видів. Позаурочні об'єднання повинні бути автономними і самобутніми, з наявною провідною ідеєю, добровільними, відкритими, мати самоврядування, комфортний мікроклімат, стиль взаємин дорослих і учнів "на рівних", бути динамічними за складом, співпрацювати з різними позаурочними структурами.

Позаурочна виховна робота тісно пов'язана з навчальною діяльністю учнів, та, не дивлячись на це, являє собою автономну область навчально-виховного процесу. У цій сфері діяльність учнів відзначається більшою самостійністю, творчістю, індивідуальністю тощо.

Групові форми роботи — це гуртки, екскурсії, походи, класні виховні години тощо. Найвідомішими, випробуваними, дієвими і популярними формами позаурочної виховної роботи є гуртки та клуби. Вони використовуються для

різнобічної освіти і виховання учнів із метою розвитку художніх, науково-технічних, організаторських здібностей, умінь, навичок. Істотною рисою гуртків є порівняно невеликий кількісний склад учнів, груповий характер діяльності, наявність спільних інтересів і спільної мети. Найпоширенішими видами гуртків є:

1. Предметні гуртки, в яких учні поглиблюють знання з предметів гуманітарного, природно-математичного та професійно-теоретичного циклів. Виховна мета гурткових занять досягається пошуково-дослідницькою діяльністю учнів, поглибленим ознайомленням їх з певною проблемою.

2. Гуртки технічної творчості, творчі бригади раціоналізаторів, учнівське конструкторське бюро, в яких учні розширюють і поглиблюють свої технічні знання, виробляють та розвивають уміння та навички експериментування, моделювання, конструювання поглиблюють знання професійно-практичного циклу.

3. Колективи художньої самодіяльності та гуртки художньої творчості, де учні займаються авторською виконавською діяльністю, відродженням традицій народно-побутового мистецтва, залучаються до художньої творчості, займаються творчим самовдосконаленням (драматичні, хореографічні, вокальні, хорові, музичні, вокально-інструментальні, духової музики, фольклорні, фотомайстерні, кіностудії та ін.). Дуже важливо надавати увагу репертуару художньої самодіяльності, використовувати місцевий матеріал із життя колективу групи і навчального закладу в частівках, інсценівках, віршах. Самодіяльне мистецтво — це засіб змістовного проведення вільного часу, але це не єдина його функція. Художня самодіяльність також розвиває в учнів художні смаки, збагачує їх духовно і проникає у навчальний процес, сприяє його активізації, спонукає учнів до продуктивної діяльності.

4. Гуртки прикладних навичок і вмінь — ремісничі, "Умілі руки", народних промислів, крою та шиття, художнього в'язання, вишивки, різблення, розпису та ін. У них можна набути навичок роботи з природним матеріалом, облаштування власного побуту, ведення домашнього господарства.

Науково обґрунтована гурткова робота сприяє формуванню різнобічно розвиненої особистості, вихованню інтересу до нового, прагнення до успіху. Щоб підвищити ефективність цього виду діяльності, слід наповнювати гурткову роботу новим змістом, шукати неординарні підходи, не боятися нестандартних рішень. Заняття в гуртках проводяться за **планами**, регулярно, **ведеться облік роботи** (звіти, виставки, олімпіади, предметні тижні).

Діяльність клубів та об'єднань за інтересами. Клубні об'єднання — це організаційно оформлені та стабільно функціонуючі у навчальному закладі групи однодумців, зайнятих соціально-корисною, культурно-дозвільною діяльністю, які функціонують на базі самоврядування. Клуб — це самодіяльне творче об'єднання, яке сприяє задоволенню різнобічних інтересів і потреб у підвищенні своєї духовної культури, формує вміння самостійно висловлюватися, обстоювати свої думки, погляди й почуття. Діяльність у клубах базується на принципах добровільності, самоврядування, колективного пошуку, індивідуалізації форм і методів. Робота клубів дещо відрізняється від роботи гуртків. Відвідування клубу не регламентоване і не обов'язкове, крім того, клуби бувають багатопрофільними, тому вони цікаві для учнів із нечітко визначеними інтересами.

За тематичною спрямованістю клуби бувають економічні, історичні, політичні, культурологічні, світоглядні, народознавчі, юридичні, інформаційні, відео-клуби.

Екологічні — членом клубу може бути кожен, хто не байдужий до рідної природи, відчуває себе справжнім господарем на землі. Діяльність цих об'єднань спрямована на вироблення у учнів досвіду раціонального використання природних ресурсів, а також вироблення вмінь природоохоронного характеру. Цікавий досвід діяльності екологічних клубів у навчально-виховних закладах є на Рівненщині. Учасники клубів оберігають джерела, малі річки та водойми, розчищають і впорядковують їх, ведуть боротьбу із забрудненням річок, пропагують екологічні знання серед населення.

Любительські — мають на меті задоволення різнобічних інтересів молоді, сприяють організації здорового способу життя, розширюють кругозір з певної проблеми. Серед дівчат популярними є клуби "Наталя", "Спілкування", "Господарочка", "Любисток" та інші. Мета, поставлена перед таким клубом, полягає у формуванні жіночої особистості, ознайомлення з проблемами розвитку сучасної молоді сім'ї, питаннями ведення домашнього господарства тощо.

На засіданнях клубів розглядаються проблеми кохання і здоров'я, гостинності, кулінарії, культури сервірування столу, сімейного бюджету молодого подружжя, роль музики та книги в житті молоді сім'ї. На засіданнях клубу обов'язковими гостями мають бути психологи, лікарі, художники-модельєри, перукарі, косметологи та інші спеціалісти.

Індивідуальні форми виховної роботи: читання художньої літератури, колекціонування, філателія, нумізматики, гра на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо. Індивідуальні форми роботи повинні пов'язуватися з груповими і фронтальними. Це підготовка виступів на конференції, до участі в конкурсах, олімпіадах. Особливе місце серед індивідуальних форм виховної роботи належить читанню літератури. При складанні індивідуального плану читача враховується рекомендована література для конкретного класу. Учитель повинен проводити бесіди за прочитаними книгами, навчити учнів складати відгуки на прочитані книги, пропагувати книги. Бажано в групі мати бібліотечку. Обговорення книги бажано організувати таким чином, щоб виникали дискусії, обмін думками. Особливу увагу слід звернути на учнів, які мало читають, і на тих, хто захоплюється детективною літературою, для них треба підбирати цікаві книги, в яких порушуються важливі морально-етичні проблеми.

Цікавою формою індивідуальної виховної роботи є **колекціонування** — збирання однорідних предметів, які викликають науковий, художній, історичний інтерес. Цим процесом потрібно керувати. Учні найчастіше колекціонують марки (філателія), монети (нумізматики), художні листівки, плакати, репродукції, мінерали, плоди, насіння тощо. Інколи корисною може бути організація в класі виставки і огляду колекцій, які є в учнів. Таку виставку потрібно ретельно готувати: вивісити гарно оформлене оголошення, повідомити про виставку в стінній газеті, переглянути попередньо всі експонати, скласти план проведення виставки, підготувати вступне і заключне слово вчителя, пояснення учнями експонатів.

З кожним роком виникають нові форми виховної роботи. Серед них:

1. «Чарівний стілець»
2. Презентація світу
3. Соціодрама
4. Відкрита кафедра

5. П'ять хвилин з мистецтвом
6. Захист проекту (проект-мрія)
7. Корзина грецьких горіхів
8. Театр-експронт
9. Час тихого читання
10. Дискусійні качелі
11. Вільна розмова
12. Смішинка (цікавинка)
13. Конверт дружніх питань
14. Випускний ринг
15. Розкидання думок
16. Калейдоскоп
17. Маски
18. Філософський стіл
19. Запрошення до чаю
20. Сократівська бесіда
21. Дерево, посаджене тобою
22. Пори року
23. Динозавр
24. Погляд
25. Білка в колесі
26. П'ять хвилин до....
27. Дубляж
28. Хочу і «потрібно»
29. «Я знайшов на дорозі....»

Детальніше можна дізнатися у статтях Щуркової Н.Е. //Воспитание школьников. – 1993. – № 6; 1994. – № 1-6; 1995. – № 1-5; Щуркова Н.Е. Собрание пестрых дел. – М., 1995.

Не менш важливим є вироблення умінь і навичок самоосвіти, розвиток творчих здібностей, організація дозвілля, культурного відпочинку.

Дозвілля - це сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередні фізичні, психічні і духовні потреби, в основному відновлювального характеру. На відміну від природної основи відновлення сил людини, дозвілля є специфічним, соціальним способом регенерації цих сил.

До дозвілля імовірніше всього можна віднести такі види занять, як читання, перегляд телепередач, відвідування кінотеатрів, театрів, концертів, спілкування з друзями, заняття спортом, розваги, прогулянки, ігри, пасивний відпочинок і т. ін. Для занять у години дозвілля характерна в основному самоособистісна спрямованість їхнього змісту.

Більш піднесена діяльність - це заняття у вільний час, за допомогою яких людина розвиває і реалізує свій творчий потенціал, бере участь у виробництві матеріальних і духовних цінностей, найбільш ефективно удосконалює себе як особистість.

Вільний час має дві складові:

- це час, що використовується на необхідну суспільну, творчу й іншу діяльність;
- це власне дозвілля.

Вільний час є частиною позаурочного часу в межах доби, тижня, місяця і року. Він становить значну частину соціального часу і тісно пов'язаний в кількісному і змістовному відношенні з навчальним часом. Вільний час починається там, де закінчується не тільки навчання, робота на виробництві, в установі, а й усяка інша турбота про підтримку фізичного буття людини. Тобто під вільним часом розуміють такий час, що не поглинається безпосередньо продуктивною працею, а залишається вільним для задоволень, для дозвілля, для вільної діяльності і розвитку. Вільний час у цьому змісті виступає як простір для людського розвитку.

Будь-які потреби в сфері дозвілля мають певну послідовність прояву. Задоволення однієї потреби породжує звичайно нову. Завдяки цьому можна змінювати вид діяльності і збагачувати дозвілля. У сфері дозвілля повинен здійснюватися перехід від простих форм діяльності до складніших, від пасивного відпочинку - до активного, від задоволення більш глибоких соціальних і культурних прагнень, від фізичних форм рекреації - до духовних насолод, від пасивного засвоєння культурних цінностей - до творчості і т.п.

Коли змінюється соціальний стан людини, рівень його культури, то відразу ж відбуваються зміни в структурі дозвілля. Дозвілля збагачується в міру збільшення вільного часу і зростання культурного рівня індивіда. Якщо людина не ставить собі за мету самовдосконалюватися, якщо її вільний час нічим не заповнений, то відбувається деградація дозвілля, збідніння його структури.

Характер і рівень взаємин людей, які складаються в будь-якому колективі, рухає або гальмує розвиток дозвіллевих інтересів, впливаючи на відношення до відпочинку. Тому дуже важливо в культурно-дозвіллевій установі враховувати різні співвідношення особистісних і групових моментів. Це дає змогу знайти якнайбільше варіантів соціального зрівноважування молоді людини із середовищем занять на дозвіллі, а також це розширить мобільність окремих людей і цілих груп.

Аналізуючи саме явище дозвіллевої діяльності, його різновиди і їхнє архітектурне втілення, можна зробити висновок, що дозвілля молоді споконвічно було основною складовою частиною всієї дозвіллевої діяльності.

Із стародівніх часів існували місця офіційного проведення дозвілля - священні й обрядові. Причому обряди, пов'язані саме з молоддю, займали значне місце.

Поняття "вільний час суспільства" і "вільний час особистості" - не одне й те саме. Перше поняття означає час, який витрачений суспільством безпосередньо на задоволення своїх інтелектуальних та естетичних потреб. Воно охоплює час, виділений суспільством на розвиток науки, мистецтва, керування суспільними справами тощо. Вільний особистий час є в розпорядженні кожної людини і використовується нею відповідно до індивідуальних нахилів, потреб, інтересів, а також можливостей, що надає їй суспільство.

Виходячи з вищезазначеного, необхідно розрізняти вільний час і дозвілля, вільний час і відпочинок. Дозвілля - складова частина вільного часу, що являє собою сукупність занять, спрямованих на відновлення фізичних, розумових та інших сил людини. Поняття "відпочинок" ширше, ніж вільний час. До нього

відноситься не тільки частина вільного часу (наприклад, пасивний відпочинок), а й деякі складові позаробочого часу (сон).

Саморозвиток і самореалізація сучасної молоді в сфері дозвілля

Дозвілля як частина вільного часу, залучає молодь своєю нерегламентованістю і добровільністю вибору його різних форм, демократичністю, емоційною насиченістю, можливістю поєднати в ньому фізичну й інтелектуальну діяльність, творчу і споглядальну, виробничу й ігрову. Для значної частини молодих людей соціальні інститути дозвілля є основними джерелами соціально-культурної інтеграції й особистішої самореалізації. Однак усі ці переваги діяльності сфери дозвілля поки ще не стали надбанням, звичним атрибутом способу життя усієї молоді.

Молодість охоплює період життя від 14 до приблизно 29 років, коли людина більш-менш міцно затверджується в дорослому житті. Верхня межа молодості може істотно зрушуватися. Деякі автори продовжують її до 35-ти років. Молодість - це, насамперед, час створення родини і сімейного життя, час освоєння обраної професії, визначення відношення до громадського життя і до своєї ролі в ньому. Молодість властивий оптимізм. Людина приступає до реалізації свого життєвого задуму, вона повна сил і енергії, бажання здійснити свої мрії та ідеали. У молодості найбільш доступні найскладніші види професійної діяльності, найбільш повно й інтенсивно відбувається спілкування, найлегше встановлюються і розвиваються відношення дружби і любові. Молодість вважається оптимальним часом для самореалізації. Відповідаючи самому собі на питання: Хто я? Який я? До чого я прагну? молода людина формує самосвідомість - цілісне уявлення про самого себе, емоційне відношення до самого себе, самооцінку своєї зовнішності, розумових, моральних, вольових якостей, усвідомлення своїх достоїнств і недоліків, на основі чого виникають можливості цілеспрямованого самовдосконалення і самовиховання; власний світогляд як цілісну систему поглядів, знань, переконань своєї життєвої філософії, яка спирається на засвоєну раніше значну суму знань і здатність, що сформувалася, до абстрактно-теоретичного мислення, без чого розрізнені знання не складаються в єдину систему; прагнення з початку і критично осмислити все навколишнє, самоствердити свою самостійність і оригінальність, створити власні теорії сенсу життя, любові, щастя, політики і т.п.

Молодіжний вік являє собою ніби "світ", що існує між дитинством і дорослістю, тому що біологічне, фізіологічне і статеве дозрівання завершене, а в соціальному відношенні це ще не самостійна доросла особистість. Молодість виступає як період прийняття відповідальних рішень, які визначають усе подальше життя людини: вибір професії і свого місця в житті, вибір сенсу життя, вироблення світогляду. Найважливіший психологічний процес - становлення самосвідомості і стійкого образу своєї особистості, свого "Я". Становлення самосвідомості відбувається за декількома напрямками: відкриття свого внутрішнього світу - сприйняття своїх емоцій не як похідних від зовнішніх подій, а як стан свого "Я", з'являється почуття своєї особливості, несхожості з іншими, часом з'являється і почуття самотності; з'являється усвідомлення необоротності часу, розуміння свого існування. Саме розуміння неминучості смерті змушує людину всерйоз задуматися про сенс життя, про свої перспективи, про своє майбутнє, про свої цілі. Поступово з мрії, де все можливо, і ідеалу як абстрактного, але часто недосяжного зразка починають

вимальовуватися більш-менш реалістичні плани діяльності. Життєвий план охоплює всю сферу особистого самовизначення: вигляд, стиль життя, рівень домагань, вибір професії і свого місця в житті.

Усвідомлення своїх цілей, життєвих устремлінь, вироблення життєвого плану - важливий елемент самосвідомості. В цей період формується цілісне уявлення про самого себе, відношення до себе, причому спочатку людина усвідомлює й оцінює особливості свого тіла, зовнішності, привабливості, а потім уже морально-психологічні, інтелектуальні, вольові якості. На основі аналізу досягнутих результатів у різних видах діяльності, обліку думок інших людей про себе і самопостереження, самоаналізу своїх якостей і здібностей формується самоповага - узагальнене відношення до себе. Відбувається усвідомлення і формується відношення до сексуальної чуттєвості, що зароджується.

У молодості людина максимально працездатна, витримує найбільші психічні й фізичні навантаження. Вона найбільш здатна до оволодіння складними способами інтелектуальної діяльності. У молодості легше здобуваються всі потрібні для обраної професії знання, уміння і навички, розвиваються необхідні спеціальні особистісні і функціональні якості (організаторські здібності, ініціативність, мужність і спритність, чіткість, акуратність і т.д.).

Таким чином, у період молодості, крім вибору супутника життя і створення родини, людина розвивається і реалізується, стверджує себе в обраній справі, здобуваючи професійну майстерність і компетентність. Центральними віковими новоутвореннями цього періоду можна вважати сімейні відносини і почуття професійної компетентності. Наприкінці зазначеного віку, на межі зі зрілістю, людина вирішує екзистенціальні проблеми, усвідомлює зміст свого життя, підводить її перші підсумки.

У соціологічному плані виділяють дві сторони впливу суспільного прогресу як об'єктивного фактора на тенденції соціального розвитку молоді. З одного боку, які змінюються об'єктивні і суб'єктивні умови макросередовища, опосередковують особливості включення молоді в соціальну структуру суспільства, що позначається як на формуванні соціального вигляду молодого покоління, так і на мірі розвинутості самої соціальної структури. З іншого боку, фактори суспільного прогресу, відображаючись у свідомості молодих людей, впливають на їхні потреби, інтереси, ціннісні орієнтації в їхніх поведінкових програмах, що, в кінцевому рахунку, також відбивається на соціальному вигляді молоді. Молодь характеризується тими суспільними відносинами і суспільними формами, які визначають її як самостійну соціально-демографічну групу. Молодь має ряд особливостей, які впливають, насамперед із самої її об'єктивної сутності. Соціальні особливості молоді визначаються специфічною позицією, яку вона займає в процесі відтворення соціальної структури, а також здатністю не тільки успадковувати, а й перетворювати сформовані суспільні відносини. Протиріччя, які виникають у середині цього процесу, лежать в основі цілого комплексу специфічних молодіжних проблем.

До інших особливостей молодіжного дозвілля відноситься своєрідність середовища його протікання. Батьківське середовище, як правило, не є пріоритетним центром проведення дозвілля молоді. Переважна більшість молодих людей воліють проводити вільний час поза будинком, у компанії однолітків. Коли йдеться про

вирішення серйозних життєвих проблем, молоді люди охоче приймають поради і наставляння батьків, але в сфері специфічних дозвілєвих інтересів, тобто при виборі форм проведення, друзів, книг, одягу вони самостійні. Цю особливість молодіжного віку точно помітив і описав І.В. Бестужев-Лада: "...для молоді "посидіти компанією" - пекуча потреба, один з факультетів життєвої школи, одна з форм самоствердження. При усій важливості і силі соціалізації молодої людини в навчальному і виробничому колективі, при всій необхідності змістовної діяльності на дозвіллі, при всій масштабності зростання "індустрії вільного часу" - туризму, спорту, бібліотечної і клубної справи - при всьому цьому молодь уперто "збивається" в компанії однолітків. Виходить, спілкування в молодіжній компанії - це особлива форма дозвілля". Тяга до спілкування з однолітками зумовлена величезною потребою молоді в емоційних контактах. Її можна розглядати як: необхідну умову життєдіяльності людини і суспільства; джерело творчого перетворення індивіда в особистість; форму передачі знань і соціального досвіду; вихідний пункт самосвідомості особистості; регулятор поведінки людей у суспільстві; самостійний вид діяльності.

Відмінною якістю культурного молодіжного дозвілля є емоційна забарвленість, наявність привнести в кожен можливість займатися улюбленою справою, зустрічатися з цікавими людьми, відвідувати значимі для себе місця, бути учасником важливих подій.

Вищий зміст щирого дозвілля полягає в тому, щоб наблизити коштовне, улюблене і відокремити, скасувати порожнє, непотрібне. Тут дозвілля для молодої людини перетворюється на спосіб життя, заповнення вільного часу різноманітними, змістовно насиченими висновками діяльності. **Основні особливості культурного дозвілля молоді** - високий рівень культурно-технічної оснащеності, використання сучасних дозвілєвих технологій, форм і методів, естетично насичений простір і високий художній рівень дозвілєвого процесу.

Молодіжне дозвілля, ніби перехоплюючи естафету підліткового дозвілля, закріплює, а багато в чому і закладає в молодій людині такі звички й уміння, які потім цілком визначатимуть його відношення до вільного часу. Саме на цьому етапі життя людини виробляється індивідуальний стиль дозвілля і відпочинку, накопичується перший досвід організації вільного часу, виникає прихильність до тих чи інших занять. У молоді роки визначається і сам принцип організації й проведення вільного часу - творчий або навпаки. Одного понадять мандрівки, іншого - риболовля, третього - винахідництво, четвертого - різноманітні розваги.

Таким чином, реалізується одне з головних завдань людини - всебічно розвивати свої здібності.

Активне, змістовне дозвілля вимагає певних потреб і здібностей людей. Робити натиск на творчі види дозвілєвих занять, на забезпечення прямої участі в них кожної молодої людини - от шлях формування в юнаків і дівчат особистісних якостей, які сприяють змістовному й активному проведенню дозвілєвого часу. Друга вимога щодо організації молодіжного дозвілля полягає в тому, що воно, безсумнівно повинно бути різноманітним, цікавим, розважальним і ненав'язливим. Зрозуміло, отут важливі як зміст, так і форма запропонованих занять, розваг, які мають відповідати потребам та інтересам молоді, органічно сприйматися юнаками і дівчатами.

Отже, дозвілля дає можливість сучасній молодій людині розвивати багато сторін своєї особистості, навіть власний таланти. Для цього необхідно, щоб до дозвілля він підходив з позицій свого життєвого завдання, свого покликання - всебічно розвивати власні здібності, свідомо формувати себе.

Які ж найбільш загальні тенденції і проблеми сучасного молодіжного дозвілля?

Розглянемо дозвілля молоді як особливої соціальної групи в цілому. Можна посидіти компанією, що є пекучою потребою, формою самоствердження для молодої людини. Дослідження вчених та й найпростіші життєві спостереження показують, що при всій важливості і силі соціалізації молодої людини в навчальному і виробничому колективі, при всій необхідності змістовної діяльності на дозвіллі, при всій масштабності зростання індустрії вільного часу (туризму, спорту, бібліотечної і клубної справи і т.п.) молодь уперто збивається в компанії однолітків. Виходить, спілкування в молодіжній компанії - це форма дозвілля. Домашнє дозвілля в колі однолітків, немов магніт, притягує до себе юнаків і дівчат. Його шляхетного, розвивального впливу на особистість молодої людини не можна заперечувати і все-таки цей вид дозвілля не позбавлений мінусів: ізольованість людини в чотирьох стінах, відрив від фізкультурно-спортивних форм дозвілля, а це не може не підсилювати пасивності, інертності молодої людини. Безсумнівно, домашнє дозвілля юнаків і дівчат потребує коректної участі старших, особливо батьків, їхньої допомоги і контролю. Зручною в цьому відношенні формою виступають поїздки на відпочинок усією родиною й організація дозвілля в сімейних клубах (кооперативах). Відпочинок усією родиною дуже об'єднує і збагачує дітей і батьків. Але, на жаль, він поки що не завжди можливий. Ще одним з найпоширеніших серед молоді видів дозвіллевої діяльності, відпочинку, розваги є дискотека. Вона виступає і як одна з популярних сучасних форм самодіяльної творчості. Вона ставить перед самодіяльним творчим колективом цілий комплекс різноманітних творчих завдань, стимулює прояв організаторських здібностей, відкриває широке поле для технічної творчості, винахідництва, розвиває пізнавальну активність, художнє чуття, музикальність, режисерську інтуїцію, артистизм, навички спілкування тощо. Іншими словами, участь у творчому колективі дискотеки потребує відомого універсалізму. Це робить її одним із засобів формування гармонічно розвинутої особистості. Тому суспільство зацікавлене в тому, щоб самодіяльних дискотек було більше. Але дискотека формує особистість не тільки як учасника творчого колективу. Вона - засіб ідейно-естетичного виховання всіх її відвідувачів. Аудиторія сьогоднішньої дискотеки величезна, вона включає практично ціле покоління молоді, а також людей іншого віку. Дискотека виникла з глибин самодіяльної творчості. До моменту її появи просто не було того професійного зразка, на який вона могла б орієнтуватися. Цей зразок складався поступово як вистражданий результат самодіяльних творчих пошуків. Перші досвіди теоретичного і методичного осмислення практичних пошуків у цій сфері також належать самодіяльним ентузіастам. Деякі з них вирости згодом у професіоналів дискотеки і серйозно збагатили її творчий професіоналізм. Істотною особливістю сучасної дискотеки є її спрямованість на події дня, насамперед на явища музичного життя. Молодь іде на дискотеку, крім усього іншого, ще і заради того, щоб одержати свіжу інформацію про новинки естради, рок-музики, почути не тільки улюблені мелодії, а й нові, одержати кваліфікований

коментар, довідатися щось цікаве про співаків, композиторів, групи. Дискотеки стали для молоді своєрідним інформаційним центром молодіжної музики, клубом музичних новин. Диск-жокеї відіграють роль самодіяльних інформаторів, оглядачів, коментаторів. Одним з головних напрямів у їхній діяльності став пошук, збір, систематизація нової інформації.

На задоволення культурних потреб молоді, проведення дозвілля значно впливають соціально-економічні фактори: соціальний статус молодих людей та їх батьків, прибуток у родині, майно (власність), наявність вільного часу.

Аналіз даних, отриманих у ході досліджень, свідчить що нині найпоширенішими технічними засобами є телевізор, магнітофон та радіоприймач. Наявність у продажу широкого спектра простих у користуванні та відносно недорогих любительських фотоапаратів вплинуло на те, що цей технічний засіб не є предметом розкоти, і його має майже кожна п'ята молода людина незалежно від віку, статі чи освіти. Можемо спостерігати таку тенденцію, що зростання науково-технічного прогресу дедалі впливає на потребу молодих людей у користуванні такими новітніми технічними засобами, як комп'ютер, CD-програвач, відеокамера. І, навпаки, такий уже досить застарілий технічний засіб, як діaproектор уже втратив свою актуальність.

Ринкові відносини у сфері культури обернулися великими негативними наслідками для молоді. До неймовірних розмірів зменшилася кількість джерел, за допомогою яких забезпечується передача культурних цінностей молодим людям. Різко скоротилася сфера професійної та аматорської творчості, зокрема сотні тисяч гуртків художньої самодіяльності, прикладного мистецтва, а разом з цим - і кількість самих духовних цінностей.

Якщо проаналізувати систему пріоритетів цінностей дозвілля молоді, то виявляється, що інтелектуальні форми дозвілля посідають лише третє місце, а перше - пасивні форми. Лише 5,6% від загальної кількості опитаних серед занять, якими найчастіше молодь заповнює своє дозвілля назвали "відвідування музею", 10,9% - "сходити в театр, на балет, в оперу". Це може бути зумовлено тим, що дуже великі ціни на квитки до театрів зробили їх недоступними для значної більшості молодих людей. І зараз практично єдиним каналом, який забезпечує широкий доступ абсолютної більшості молоді до художніх цінностей вітчизняної та світової культури, стало телебачення та Інтернет. У наш час вже нікого не здивуєш наявністю такого звичного атрибуту побуту, як телевізор, і це ніяк не залежить ні від типу поселення, ні від віку та статі. Однак, це відразу відбилося на структурі вільного часу молодих людей, найбільша кількість яких проводить свій вільний час біля екрана телевізора.

Технікою захоплюється порівняно мало молоді. Вагомішу цінність для молоді представляють можливості спілкування з друзями. Причому протягом останніх років такі цінності, як спілкування, контакти, взаємопорозуміння з людьми залишаються незмінними за рангом. Ця група тісно коригується віком молоді: чим менший вік, тим більше можливостей для спілкування. На спілкування з друзями впливає й матеріальний рівень та сімейний стан: неодружені, з високим рівнем прибутку молоді люди можуть собі дозволити проводити вільний час у колі друзів, у кафе чи барі. Як і раніше, цінності навчання, духовного споживання, освіти і творчості займають провідне місце у свідомості лише незначної частки молоді. Постійне підвищення рівня освіти, творчий самовираз - реалізація таких і подібних

їм цінностей потребує не тільки певних нахилів, але й багато часу, відмови від інших можливостей.

Таким чином, кожна з вікових груп молоді має свою власну, відмінну від інших, модель життєвого самовизначення. Пасивні форми проведення дозвілля, які мають інформаційно-розважальну спрямованість - прикмета нашого часу. Телевізор, Інтернет - вдома і компанія друзів - поза домом поглинають майже весь вільний час молодих людей. Складається враження деякої нерішучості молодого покоління. Наскільки це пов'язано із суспільним настроєм, що переважає, чи з особливостями способу життя цієї соціально-демографічної групи - відповісти непросто. У будь-якому випадку в подоланні такого стану молодими людьми і полягає одна з головних передумов успішного життєвого самовизначення.

У молодіжному середовищі виник своєрідний духовно-ідейний вакуум, пов'язаний з кризою колишньої системи соціальних цінностей і виникненням рис нової соціально-духовної парадигми та відродження національної ментальності. Відсутність соціального ідеалу і втрата минулих стимулів не тільки породжують духовну апатію, а й підсилюють напруження в пошуку життєвих цінностей як стрижня культури особистості.

Однак певній частині молоді бракує психічних якостей зрілої особистості: самостійності, критичності, відповідальності, далекоглядності і т. ін.

Підвищення рівня запитів і домагань у сфері міжособистісних відносин, який спостерігається в останній час у молоді, все більше наштовхується на неосвоєння нею відповідних психологічних засобів, відсутність уміння адекватно розуміти і коригувати свої відносини з іншими.

Існуюча практика такої діяльності дає можливість обґрунтувати доцільність синтетичного поєднання засобів практичного людинознавства саме в сфері дозвілля. Це пояснюється тим, що у вільній грі фізичних і духовних сил можна реалізовувати пошукову, наднормативну, надситуативну активність, можна імпровізувати, багаторазово пробувати переборювати свої захисні психологічні функції, поведінкові штампи і неадекватні реалізації, не боячись невдач, і при цьому всерйоз приміряти і закріплювати все нове, удало знайдене в навчально-ігрових відносинах. Таким чином, гра займає в цій парадигмі надзвичайне значення.

Гра - складне соціально-психологічне явище вже тому, що воно не вікове, а особистісне. Потреба особистості в грі, а також здатність включатися в неї характеризується особливим баченням світу і воно не пов'язано з віком людини. Однак прагнення до гри дорослих і дітей мають різні психологічні підстави. Гра є однією з трьох основних видів діяльності людини. Відмінність гри від інших видів діяльності в тому, що, наприклад, у праці, реалізується суспільна мета - створення матеріальних і культурних цінностей. Гра не переслідує такий цілей, тобто до суспільних цілей вона не має прямого відношення, однак вона має опосередковане, непряме відношення. Філософи стверджують, що гра - це особлива форма життя, вироблена або створена суспільством для керування розвитком дітей. У цьому плані вона являє собою особливий педагогічний утвір, хоча творцем її були не окремі люди, а суспільство в цілому, а сам процес виникнення і розвитку гри був масовим процесом, у якому природно-історична закономірність "пробивалася" через різноманітну свідому діяльність окремих людей. Суть людської гри - у здатності відображати, перетворювати дійсність. У грі вперше формується і виявляється

потреба дитини впливати на світ, стати суб'єктом своєї діяльності. Сутність гри полягає в тому, що в ній важливий не результат, а сам процес, процес переживань, пов'язаний з ігровими діями. Хоча ситуації, які програє людина, уявлювані, але почуття, пережиті нею, реальні. Гра підготовляє людину до навчання і праці. Ця її специфічна особливість несе в собі великі виховні можливості, тому що, керуючи змістом гри, включаючи в сюжет гри певні ролі, можна там самим програмувати певні позитивні почуття граючих. По-перше, важливий сам досвід переживання позитивних почуттів для людини; по-друге, через переживання тільки й можна виховати позитивне відношення до діяльності. Гра має багаті можливості сформулювати позитивне відношення до неігрової діяльності. Гра підводить до здатності діяти в плані уяви. Природно, що люди, котрі мають розвинуту уяву, легше пізнають навколишній світ, тому що вони можуть уявити предмети і явища, недоступні безпосередньому сприйняттю.

Доступний для спостереження і фіксування психолого-педагогічний ефект ігрової програми виражається насамперед у:

- готовності після програми бачити себе і свої відносини з людьми більш точно і реалістично;
- спрямованості на постановку важливих у житті людини питань, які раніше ставити не доводилося;
- розумінні важливості постійної роботи над своїми психологічними проблемами, яким раніше не додавав великого значення;
- появі (посиленні) інтересів до усвідомлення і розкриття своєї індивідуальності;
- відчутті важливості (і можливості) допомоги один одному в процесі активного будівництва майбутнього життя;
- одержанні навичок ігрового подолання складних життєвих ситуацій;
- спрямованості на продовження освоєння засобів, технік, прийомів практичного людинознавства;
- розкритті моральних резервів особистості.

У рекреаційному плані ефект ігрової програми виражається у:

- формуванні практичної навички співвіднесення самого себе з різними формами, жанрами, видами дозвілля, тобто навички індивідуалізації свого дозвілля;
- освоєнні раніше невідомих (маловідомих) форм дозвілля і видів розваг;
- деякому підвищенні загального рівня ігрової культури;
- гарній рекреірованості і релаксированості за рахунок яскравих переживань під час програми;
- одержанні навичок зняття психологічної напруженості в різних ситуаціях дозвілля.

У дозвіллевих ігрових програмах спілкування, призначених соціальним групам різного типу, колективна ігрова діяльність має на меті проковувати:

- процес формування відносин ігрового спілкування в різних його формах;
- процес збагачення учасників моральними і естетичними переживаннями, почуттями, станами, настроями;
- процес перетворення загальноновизнаних людських цінностей (творчий пошук, саморозвиток, духовність, щедрість, життєва незаспокоєність, патріотизм) в індивідуальні особистіші змісти за допомогою творчо-пошукової діяльності учасників програми;
- процес розвитку дифузної групи в єдину соціальну асоціацію (з тенденцією

перетворення її в розвинутий дозвіллєвий колектив), знаходження індивідом "установки на іншого" (О.Ухтомський), а також виникнення потреби в трансляції в зовнішнє середовище всього придбаного емоційного і пізнавального багажу. Таким чином, колективна ігрова діяльність, розглянута через призму виховання, розуміється нами як процес породження культурно-виховного потенціалу в самій особистості.

Зі сказаного очевидно, що формам видовищної масової роботи ми додаємо соціально-художній характер, іменуючи їх надалі соціально-художніми масовими формами. Їх можна конкретизувати в такий спосіб:

- *святковість*. Психологічна динаміка граючого колективу у видовищній формі визначена особливим духовним станом, для якого характерне гостре переживання особистісної духовної волі прилучення до вищих цінностей соціуму і безмежних творчих можливостей. Зрозуміло, це поняття містить у собі і стан високої скорботи, і трагічного катарсису в ритуалах пам'яті й обрядових святах.

- *обрядовий початок*. Соціально-художні масові форми виконують функції соціалізації особистості, включаючи її в простір соціального життя, програмуючи і регулюючи поведінку в групі, тобто є обрядовими формами (якщо розуміти обряд як суспільний механізм чи зміну утримання соціального статусу). Крім того, проектування нової форми має враховувати можливість її регулярного повтору за рахунок відновлення змісту в рамках стабільної структури - звичайно, спираючись на деяку реально існуючу групову духовно-соціальну обрядову потребу. Це стосується не тільки обрядів присвяти в професію і весільний обряд, а й тематичних форм;

- *комунікативність*. Термін має потрійний аспект. По-перше, здатність (і можливість) членів спільності до різноманітних вільних контактів з нарощуваною інтенсивністю. По-друге, динаміка цієї контактності, яка сприяє розвитку згуртованості групи до рівня колективу з наступним виходом у продуктивну соціальну діяльність. По-третє, комунікативність, спрямована зовні, тобто здатність граючого колективу впливати на навколишнє соціальне середовище з метою включення в спільну діяльність нових членів. Тут комунікативність стає фактором накопичення колективом власного педагогічного потенціалу;

- *документалізм*. Соціальна група в колективній ігровій взаємодії перетворює своє буття, спираючись на реальності свого життя, своїх соціальних нестатків і на факти своєї долі. Фрагменти іншої реальності стають змістовним предметом внутрішньо-колективної ігрової дії лише за умови їхнього включення в колективну свідомість групи як свого матеріалу, як реальності, яку можна ототожнити з реальним життям групи;

- *ігровий початок*. Соціально-художні масові форми базуються на колективній ігровій взаємодії, яка допускає систему ролей і проходить як колективний творчий процес побудови ідеальної моделі соціального буття даної спільності. Ігровий початок є фактор творення колективного потрібного майбутнього відповідно до ідеалів і норм суспільної свідомості. У зв'язку з цим ігрова поведінка в соціально-художніх масових формах має комплексний характер, тобто включає у свій спектр соціально-рольове, художньо-рольове, ритуалізоване, карнавальне та інші види ігрового спілкування;

- *видовищність*. Вона розуміється як система виразних засобів, що утворюється за допомогою синтезу мистецтв (видовищний синтез) і яка використовує систему культурних символів, вироблених традицій. Колективний характер ігрових відносин потребує виразності, видимості, виразності і символічного значення ціннісно-нормативних настанов граючого колективу. Тому видовищність соціально-художніх масових форм є головною задачею при організації дозвілля в колективі. Неважко переконатися в тому, що названі сутнісні ознаки знаходяться у взаємодоповнюючих відносинах, взаємозалежні і становлять деякий соціокультурний мінімум.

Щодо вживання поняття "ігрова діяльність", то воно можливе з урахуванням двох умов. По-перше, граючий зацікавлений у партнері, у спільних ігрових зусиллях, тобто в ігрових відносинах, наявність яких дозволяє говорити про соціальну гру, оскільки ігрове поведіння проходить з урахуванням гри іншого. Сама можливість існування колективної гри допускає наявність у граючих загального об'єкта їхніх ігрових зусиль, спільність ігрової символіки (у тому числі ігрових атрибутів), обов'язковість для всіх граючих усіх етапів ігрового процесу, а також однаковість правил гри. Дотримання цих положень створює первинний ефект соціалізації індивіда в групі. Цей ефект розвивається на діяльнішій основі через ланцюг колективних ігрових вчинків. Таким чином, випереджаючи поняття ігрова діяльність, можна вдатися до поняття ігрове поведіння, визначивши його як свідоме, активне особистіше поведіння, яке проходить в рамках прийнятої на себе ролі або в рамках ігрових правил, установлених за спільною згодою. Ігрове поведіння є перетворення повсякденного поведіння, коли особистість трансформує у своїй уяві сферу соціальних відносин, нормативні і ціннісні орієнтації і навіть навколишній предметний світ, після чого формує свої відносини і поведіння відповідно до цієї абстракції. По-друге, під роллю розуміється не тільки художня роль (у колективній художньо-ігровій діяльності) або обрядова роль (в обряді). Ми вкладаємо сюди ширший зміст, розглядаючи роль як динамічний статус особистості в групі, тобто як соціальну роль. Зрозуміло, рольове поведіння в колективній грі відбувається з урахуванням соціальних очікувань, окреслених груповою потребою в побудові своєї моделі суспільних відносин і у своїх уявлених ігрових ситуаціях. У цьому змісті ігрова роль є динамічним статусом особистості в групі. Сам сценарій являє собою ланцюг різножанрових ігрових ситуацій, що чергуються з епізодами безпосереднього (не ігрового) спілкування.

Наше розуміння ігрової ситуації дозволяє перейти від поняття "поведіння" до поняття "діяльність". У філософській літературі, присвяченій проблемі людської діяльності, останнє розглядається як така форма активності живої істоти, що покликана відтворювати надприродні умови його буття - соціальні відносини, культуру, нарешті, його самого як біосоціальної, а не чисто біологічної істоти. Тим самим людська діяльність забезпечує стрімкий соціальний прогрес, у ході якого змінюються природа, культура і сама людина як об'єкт і суб'єкт власної діяльності, у тому числі й дозвіллевої.

Сімейно-побутові традиції та організація культурного дозвілля

У світі немає жодного народу, який не мав би своїх традицій і звичаїв, що передають новим поколінням його досвід, знання й досягнення. Традиції, звичаї й

обряди відіграють важливу роль у відтворенні культури і всіх сфер духовного життя. Вони забезпечують наступність нового і старого, сприяють гармонійному розвитку суспільства й особистості. Їх існування підтримується народними масами в усіх сферах громадського життя: трудовій, соціально-політичній, сімейно-побутовій, соціально-культурній. Відповідно до особливостей різних форм і видів суспільних відносин виділяються традиції національні, інтернаціональні, патріотичні, релігійні, соціально-культурні, сімейно-побутові. Існують особливі традиції в шкільному, студентському, науковому, творчому у сільському і міському середовищі.

Наприклад, проведення випускних вечорів - традиція, яка підтримується в навчальному середовищі, а свято врожаю проводиться лише в сільській місцевості, карнавальні ходи - в основному в містах.

Традиції - це міцно усталені, успадковані від попередніх поколінь і підтримувані суспільною думкою форми поведження людей та їхніх взаємин або принципи, за якими розвивається загальнолюдська культура (наприклад, реалістичні традиції в літературі і мистецтві). Коли йдеться про сімейно-побутову сферу, частіше вживається слово "звичаї", які є найдавнішою формою збереження і передачі від покоління до покоління стандартних дій і поведження людей у певних типових обставинах і конкретних ситуаціях. Звичай - це загальновизнана норма поведження, неофіційно узаконена владою масової звички, традицій і громадської думки (хоча сам факт обов'язковості цього звичаю може і не усвідомлюватися людьми) та стихійно відтворена діями безлічі людей.

У традицій і звичаїв є визначена подібність. Вони ґрунтуються, по-перше, на виконанні однакової ролі в житті суспільства; по-друге, вони мають однакові риси й ознаки (стійкість, нормативність, зв'язок з громадською думкою, моральними нормами, громадськими звичками, стандартами поведження); по-третє, вони мають однаково значне поширення. Через систему традицій і звичаїв нові покоління суспільства успадковують вироблені в ньому відносини і весь суспільний досвід, аж до самих конкретних вчинків і дій. Спадкування соціального досвіду з його критичним осмисленням дає змогу суспільству з меншими витратами йти по шляху соціального розвитку. Сприяючи цьому, звичаї і традиції самі відтворюються, причому деякі з них зникають, а інші з'являються або поступово видозмінюються. Традиції і звичаї, включені в моральну систему, а також у систему суспільної психології, виконують функцію суспільного регулятора. Засвоєння традицій і звичаїв сприяє формуванню в людей соціально-необхідних якостей, звичок і навичок суспільної діяльності і поведження. Традиції і звичаї виконують також пізнавальну і виховну функції. Без виконання цих функцій вони значною мірою позбавилися б суспільного змісту. Традиції і звичаї зближуються, тому що виконують подібні за своєю суспільною спрямованістю функції. Однак це ще не свідчить про їхню абсолютну подібність. Саме їхнє розходження виявляється в тому, що свої функції вони виконують у суспільстві різними шляхами і в різній формі.

Змістом звичаю є правило поведінки, детальне розпорядження вчинку в конкретній ситуації, а змістом традиції - загальна норма, принцип поведження. Звичай жорстко фіксує дію або забороняє її. Традиція не має чіткого зв'язку з конкретною дією у визначеній ситуації. Через звичаї люди здобувають необхідні знання, навички поведження, досвід, пов'язаний з безпосереднім оточенням, а через традиції

відбувається прилучення до соціального досвіду людства.

Різний і характер виховного впливу на людей звичаїв і традицій. На основі засвоєння звичаїв і проходження їх формуються прості звички, стереотипні навички поведінки, а проходження традицій сприяє формуванню не тільки складних звичок, й складних соціальних почуттів (патріотичного, інтернаціонального).

Розходження між звичаями і традиціями аж ніяк не свідчить про перевагу одних перед іншими. Наприклад, виховний вплив звичаїв дуже значимий у тому відношенні, що люди, притримуючись їх, поволі прищеплюють собі певні духовні риси і якості, виховуються непомітно для себе, природно і просто.

Специфіка обряду, як і ритуалу, полягає насамперед у його символічному і суворо визначеному часовому плані. У будь-якій традиції (особливо в звичаях) існує їхня обрядна, ритуальна сторона. Весілля, як традиція і звичай за своїм змістом, мабуть, мало чим відрізняються в різних країнах. Але обрядове оформлення цієї події має істотні розходження у різних народів.

Обряд як складова частина звичаю, тієї чи іншої традиційної діяльності підкоряє поведінку і дії людей єдиному емоційному настрою на основі якого розум і почуття, раціональні й емоційні спонукання і дії людей зливаються, спрямовуються в єдине русло. Для обряду характерна вражаюча, яскрава форма, яка має естетичний і психологічний вплив. Багато обрядів, їх естетичне оформлення включають усі основні види мистецтва. Наприклад, у весільному обряді яскраво виражена народна творчість в усіх її жанрах: поетичному, музичному, пісенному, драматичному і навіть прикладному (особливе оформлення весільного одягу, приміщення).

Одна з особливостей обряду полягає в тому, що, незважаючи на розходження ролей у певному обрядовому ритуалі, всі учасники його внутрішньо активні, переживають однакові почуття. Як підкреслюють дослідники обрядів, на весіллі, наприклад, навіть найпасивніші його учасники у певні моменти з глядачів перетворюються на співучасників.

Обряди особливим чином виконують важливі соціальні функції: масового спілкування, виховну, соціально-нормативну, соціального спадкування (особливо соціально-культурного). Обряд являє собою особливий спосіб передачі новим поколінням ідей, соціальних норм, цінностей і почуттів. Ця передача здійснюється безпосередніми особистими контактами.

Соціальна природа обряду зумовила його колективістськість. Люди при цьому задовольняють потребу колективних переживань, співучасті і громадської оцінки важливих для них подій. Обряд не тільки формує, й поглиблює почуття людей, збагачує їхній емоційний світ, що в нашу епоху - особливо важливо. Урочисті символічні акти формують у кожного їхнього виконавця почуття приналежності до колективу, суспільства (участь у військовому параді, присвята в робітники тощо). Якщо врахувати, що здебільшого обряди відбуваються у визначні моменти життя людини, родини, колективу, народу, держави, суспільства, то стане зрозуміло, наскільки велике їхнє виховне значення.

Характерною рисою обряду є його консерватизм, стійкість до зовнішніх впливів, стереотипність дій і поведінки людей. У цьому його суспільна сила і слабкість. Обслуговуючи суспільство протягом ряду історичних епох, він дуже ефективно забезпечує наступність у розвитку людської культури. Але під час соціальних революцій консервативна сила обрядів відіграє важко переборну антисоціальну

роль, стає перешкодою на шляху суспільного прогресу. Тому в розвитку й удосконалюванні нового способу життя особливе значення має як боротьба проти старої обрядовості, так і створення нової, що відповідає новим формам життя й побуту, спілкування і соціального розвитку обрядовості.

Особливе значення в цьому аспекті має проблема розвитку традицій і звичаїв. Основною закономірністю формування звичаїв і традицій є їхня обумовленість економічним розвитком, певним рівнем і характером виробництва. Значний вплив соціально-економічні відносини мають на сімейно-побутові традиції і звичаї.

Дуже важливо враховувати особливості сімейно-побутових традицій і звичаїв. Зміни в побуті відбуваються повільніше, ніж в економіці, системі освіти і соціального виховання, а також у деяких інших сферах громадського життя. Консерватизм сімейно-побутових відносин зумовлений інтимністю, специфічністю, відносною самостійністю і замкнутістю родини. Тут часом позначається і тривалий, дуже глибокий вплив релігії, національної психології, труднощів і протиріч у розвитку індивідуальної свідомості. Саме в сімейно-побутовій сфері найчастіше трапляються рецидиви старих, що втратили і економічну, і ідейну основи звичаїв і традицій. Боротьба проти старих, шкідливих звичаїв і обрядів повинна вестися не абстрактними закличками, а справою, активною діяльністю щодо впровадження і розвитку нової побутової обрядовості.

Не слід забувати, що багато старих сімейно-побутових традицій, звичаїв та обрядів мають споконвічне морально-естетичне значення. Наприклад, традиційною особливістю родин усіх народів було за можливості раннє включення дітей у трудове життя родини. У середній смузі Росії батько саджав дитину верхи на коня і віз по селу в поле. Спочатку 6-7-літнє маля було їздовим (водило коня), а пізніше ставало за плуг. Діти зранку виганяли худобу в поле і виконували іншу нескладну роботу. Ці традиції формувалися під впливом економічної необхідності, вони були найдійовішим засобом виховання працьовитості, не говорячи вже про вплив на фізичний розвиток і загартування дітей. І повага до результатів праці, і поняття про борг, і багато інших моральних якостей формувалися в підростаючого покоління безпосередньо. Правда, у самому сімейно-побутовому житті було колись значно більше об'єктів для посильної праці дітей. Під впливом зростання матеріального добробуту, розвитку техніки в побуті зменшилося цих об'єктів, та й самі традиції стали вгасати. І наслідки не змусили себе чекати, чітко позначилася тенденція зниження працьовитості в дітей.

Деякі інші сімейно-побутові традиції і звичаї, незважаючи на значні соціальні зміни в нашому житті, необхідно зберігати й удосконалювати, тому що в них виражений народний ідеал тих людських якостей, формування і наявність яких визначає сімейне щастя, сприятливий мікроклімат родини і в цілому людське благополуччя. Так, велике значення має традиційна дружба родин, які ніби рідняться при народженні дітей.

Невід'ємною частиною сучасної естетичної культури є відродження деяких народних свят (російська масляна, татарський сабантуй - свято плуга та ін. Однак навряд чи можна вважати корисними ті зміни в народних звичаях і обрядах, які псують їхню суть і знижують естетичну цінність. Наприклад, усім відомий звичай одарування молодят під час весілля. Ще в недалекому минулому подарунки були речовими: гості дарували різні речі, необхідні для влаштування побуту молодої

родини. Зараз дарують переважно гроші, причому в такій урочистій події спостерігається домішка аморальності: у даруванні грошей багато хто прагне перехизуватися один перед одним, а на адресу тих, хто менше дав грошей, навіть з боку деяких батьків молодят повзуть брудні обмови. Навряд чи можна порівняти естетичне задоволення від того, як раніше молодята після весільного бенкету розглядали подарунки і милувалися ними, з тим, як зараз з нальотом жадібності перераховують гроші, а батьки потім розмірковують про "виторг" від весілля. У такі "торги" перетворюються свята, присвячені дням народження, ювілейним датам. У середньоазіатських республіках спостерігається відродження ганебного звичаю минулого - калиму, викупу за наречену. Пишні весілля, руйнівні похоронні обряди не можна видавати за народні звичаї й обряди, як і не можна красиві народні звичаї перетворювати на міщанський культ.

Тому необхідно строго розмежовувати традиції, обряди і звичаї, у тому числі й відроджені, які несуть у собі позитивні морально-естетичні цінності, і ті, котрі не тільки не містять нічого соціально корисного, але й наносять шкоду розвитку сучасної культури. Адже цілком доречно порушити питання: що для іменинника - п'ятилітнього маляти цінніше: подарована йому красива іграшка чи зовсім недоступний для його розуміння акт вручення батькам грошей? Але ж свято влаштовується заради нього і для нього!

Народні традиції, обряди і звичаї, в тому числі традиційні свята, повинні бути засобом розвитку естетичної культури, колективної розваги і відпочинку, удосконалення соціалістичного побуту. Не треба забувати, що, крім свят, є будні, а в них найважливішим елементом естетичної культури є гарні трудові і сімейно-побутові традиції. Недарма праця і сімейне життя так нерозривні в народній свідомості. Недарма вони знайшли таке широке відображення в народних прислів'ях і приказках, у билинах, народних піснях і казках, що представляють у сукупності ідейний зміст народних традицій і звичаїв. В усій народній творчості, яка найважливішим елементом естетичної культури, прославляється дружба в родині, повага до батьків, любов до праці, і засуджується лінь, дармоїдство, обжерливість, нечесність, марнотратство та інші людські пороки, що відбуваються від прагнення жити забезпеченим життям, не докладаючи для цього праці. І це цілком природно, тому що праця завжди була, є і буде основою способу життя.

Важливу роль відіграють сімейно-побутові традиції у формуванні ідейно-моральних якостей людини. Їхня підтримка і розвиток здійснюються в основному шляхом колективної участі в подіях сімейного, загальнонародного значення й організації дозвілля як у родині, так і поза нею.

Події загальнонародного значення стосуються кожної родини. По-різному в родинях відносяться до подій загальнонародного значення. В одних родинях стало традицією в найбільш важливі дні загальнонародних урочистостей дарувати один одному пам'ятні подарунки, в других - лише готуватися до святкового застілля, а в третіх - організувати колективний культурний відпочинок (усім разом сходити в кіно, до театру, музею, на стадіон). Гарною загальною традицією стало поздоровлення з тим чи іншим святом своїх родичів, друзів, добрих знайомих. Виховний ефект дотримання цих важливих традицій не тільки в масштабі країни, міста, кожного села, й у кожній родині залежить від морально-естетичного колориту. Наприклад, великі можливості в цьому відношенні має святкування Міжнародного жіночого

дня, Дня Перемоги. У деяких родинх існує така традиція: до дня 8 Березня діти матерям і бабусям, чоловіки - дружинам, сестрам, матерям потай готують подарунки. У деяких родинх матерів і бабусь звільняють від домашньої праці на весь день, віддаючи данину поваги їх повсякденним домашнім турботам. Усе в такий день важливо: оригінальність подарунка (особливо зробленого дітьми своїми руками), красиво накритий святковий стіл, емоційно насичений тост за святковим столом. Найголовніше - щоб усе це робилося зі щирістю і теплотою.

У житті будь-якої родини є події, що відзначаються за традицією як сімейно-побутові свята: дні народження, початок і закінчення навчального року в школярів і студентів, дні повноліття, одержання паспорта, вступ до трудового життя, вихід на пенсію. Багато хто ці події відзначає в загальноприйнятому порядку і не тільки в сімейному колі (наприклад, вихід на пенсію організують разом з виробничим колективом), але деякі з них - у кожній родині по-своєму. Дні народження дітей і дорослих у родині, цілком природно, повинні святкуватися по-різному, але головне, - щоб не було на такому святі нудьги й одноманітності, щоб на торжестві дітей батьки не почували себе зайвими і не змушені були залишати їх. І навпаки: щоб діти не виявлялися в такому положенні на торжестві батьків.

Багато батьків, святкуючи день народження сина або дочки, не вміють зробити цей урочистий день сімейним святом. Вони думають насамперед про частування, про оздоблення кімнати, про запрошення гостей і забувають головне: треба зробити, так щоб син чи дочка з нетерпінням чекали свого свята, щоб це було саме їх свято, щоб вони із вдячністю думали про людей, які подарували їм у цей день багато радості. У дні сімейних свят прийнято дарувати подарунки. Це дуже гарна традиція. Але з погляду морально-естетичної культури далеко не однозначним виявляється їх призначення, порядок їхнього вручення, їхня наступна доля. Адже не секрет, що часто дорослі, збираючись на день народження дітей своїх родичів або знайомих, думають не про те, яку цінність для іменинника буде мати їхній подарунок, а про те, як би задовольнити дорослих.

Щодо цих сімейно-побутових традицій існують основні загальноприйняті правила. Складніше з такими, як святкування початку і закінчення трудового шляху, навчального року дітьми. У трудових, особливо виробничих, колективах установилася прекрасна традиція - урочисті проведення на заслужений відпочинок. В родинх потрібно усе робити так, щоб святковий день був дійсно пам'ятним насамперед для того, хто є його "винуватцем". Перший день шкільного життя, наприклад, для першокласника повинен бути особливо значимим. І цю значимість необхідно підкреслювати. Кожен дорослий у родині повинен поцікавитися, яке враження на першокласника зробила школа, нові товариші, перші уроки, вчителька. Святковий стіл повинен відповідати насамперед смакам самого першокласника. Добре, якщо прийнято дарувати подарунки, але вони мають бути, з одного боку, скромними, а з іншого - не короткочасного користування (найкраще - книги). Закінчення навчання в школі завершується випускними вечорами. У випускників є дуже гарна традиція: у цей вечір вони збираються в якому-небудь пам'ятному місці, посвячують один одного в свої задуми, дають обіцянки у вірності й дружбі. Особливим пам'ятним днем необхідно робити день повноліття. Якщо день закінчення школи може в іншій варіації повторюватися з днем закінчення технікуму, ВУЗу, то день повноліття завжди святкується по-різному, у тому числі і з

пролерігійними обрядами, але суть цієї події в усіх одна: людина переступає той життєвий рубіж, коли суспільство визнає її вже не дитиною, а дорослою. І треба не тільки проголошувати це святковим тостом, а й створювати таку обстановку, в якій би вчорашня дитина відчула себе дорослою (поряд з наданням йому більшої самостійності, дорученням більш складних і відповідальних справ).

Гарною традицією в трудових колективах стали проведення на пенсію. Однак з підвищенням у людей життєвої і трудової дієздатності все частіше перед ними виникає питання: чим же займатися далі? Тому не випадково, коли ця подія святкується в родині. Близькі, родичі, друзі не тільки згадують трудові заслуги, а й будують плани на майбутнє, причому плани не пасивного неробства, а активної життєвої діяльності. Безсумнівно, за святковим столом під час цієї сімейної події не обходиться без жартів, спогадів, притому всіляких, забавних, повчальних.

Зовсім змінилася в нашому суспільстві така сімейно-побутова традиція, як проведення на військову службу. Пішли в минуле оплакування, сумні нарікання на злочасну долю, сумні пісні і прощання. Зараз проведення супроводжуються бадьорими напуттями, оптимістичними побажаннями, жартівливими порадами. І якщо вже десь сплакне нишком мати, то з природної причини - розлуки із сином. Як складова частина морально-етичної культури немало-важливе значення мають традиції спілкування і взаємин у родині. У будь-якій сфері конкретними формами моральних відношень є відносини взаємної турботи, допомоги, підтримки, взаємної поваги, довіри, щирості, вдячності, великодушності, співучасті, співпереживання, любові і вірності.

У кожній родині виробляється певний стиль і характер взаємин, а якщо він набуває такої риси, як стабільність, то ті чи інші взаємини перетворюються на звичні. І ми можемо говорити про їх як про традиційні. Є чимало родин, у яких успіхи і невдачі кожного члена родини (як дорослих, так і дітей) переживаються спільно. Якщо хтось у родині занедужав, йому намагаються допомогти і зробити послугу всі, причому не тільки в лікуванні, а й в службових і навчальних справах. Ці маленькі сімейні традиції - невід'ємний елемент морально-побутового сімейного укладу, без чого не може бути сформована і висока моральна культура особистості.

У сімейно-побутових традиціях особливе місце посідає організація культурного дозвілля.

Зі збільшенням вільного часу проблема дозвілля стає все важливішою соціальною проблемою. Психологи та соціологи все частіше пишуть про раціоналізацію, оптимізацію дозвілля, педагоги і батьки вказують на недолік використання вільного часу і на зростаючу завантаженість школярів; юристи і правознавці однією з причин злочинності й антиправового поведіння називають низьку культуру дозвілля значної частини населення. Очевидно, усі, хто займається питаннями людинознавства, не можуть обходити цю проблему. У зв'язку з цим необхідно мати більш чітке уявлення про дозвілля і його культурну організацію як у великому суспільному масштабі, так і в масштабі сімейно-побутового характеру.

Необхідно прагнути до того, щоб сімейне дозвілля було активним, різноманітним, сприяло духовному зростанню і батьків, і дітей.

В організації сімейного дозвілля велике значення має вміння дорослих розумно використовувати свої вільні години і навчити цьому дітей. Це вміння залежить від організованості, розпорядливості, діловитості в усьому, від розуміння того, що час -

це те багатство, яке нічим не заповнюється. А навчити цьому дітей треба зі встановлення і підтримки правильного режиму дня, розподілу трудових обов'язків у родині, виконання простих правил сімейного і загальнолюдського гуртожитку. Необхідно пам'ятати, що найдужчими засобами формування духовного багатства дітей є найчастіше не формальні виховні впливи, а непрямі: читання і розповідання казок (пізніше - інших книг), бесіди про життя простих і видатних людей; іграшки, а потім прилучення до творчих аматорських занять; прогулянки до лісу, спільне відвідування кіно, театрів, виставок, музеїв.

Розумне і раціональне використання часу, у тому числі часу дозвілля, повинне бути однією з головних сімейно-побутових традицій.

Потрібно відроджувати і таку сімейну традицію, коли дорослі в спілкуванні з дітьми відкривають їм різноманіття навколишнього світу. Це тим більше необхідно в морально-естетичному відношенні, тому що в значній частині сучасних дітей розвивається раціоналізм мислення і сприйняття навколишнього на шкоду розвитку емоційного світу. Для формування емоційного світу дітей (та й самих дорослих) треба розвивати й удосконалювати таку сімейну традицію, як спільні ігри (маються на увазі ігри інтелектуальні, які збагачують духовний світ людини). Візьміть, наприклад, домашні географічні подорожі, історичні вікторини, різні лінгвістичні змагання. І один з ефективних шляхів для цього - перетворення корисних, захоплюючих ігор у сімейні традиції.

У культурній організації сімейного дозвілля велике значення, особливо в міських умовах, мають колективні сімейні прогулянки. Важливо, щоб вони були не від випадку до випадку, а увійшли в звичку, стали маленькою сімейною традицією, і саме - прогулянки спільні. Адже часто буває, що батьки й діти прогулюються окремо, начебто з тактовних розумінь - не заважають один одному. Це цілком природно: у дорослих і дітей у силу вікової психології інтереси різні. Але є й повинні бути спільні інтереси. Це вже залежить від ідейно-моральної атмосфери родини, яку потрібно створювати і якою потрібно управляти.

Дуже важливо в організації культурного дозвілля в родині розвивати аматорські заняття (колекціонування, технічне конструювання, в'язання, фотографія, збирання грибів, вирощування квітів, риболовля і т. ін.), туризм, проведення інтелектуально насичених сімейних вечірок. Головне - треба виховувати гарні звички культурного відпочинку і пам'ятати при цьому, що вони втрачаються легше, ніж здобуваються.

Звички позитивного дозвілля залишаються надовго, якщо стають традицією.

Створення і підтримка сімейно-побутових традицій і організація культурного дозвілля в родині - основна умова формування особистості.

Дозвілля народів світу

Ще в античну епоху філософи й історики намагалися визначити феномен дозвіллевої діяльності людини, необхідність і призначення свята як такого, з'ясувати його роль у житті суспільства. Ця проблема залишається предметом дослідження вчених і в наші дні. Багатофункціональність дозвіллевої діяльності: урочисте відновлення життя, емоційно-психологічна спрямованість, ідеологічна, морально-виховна й інші функції ще раз доводять велику значимість і значущість свят як таких, особливо календарних, котрі найтісніше пов'язані з культурною традицією народів. Свято являє собою головну ланку в дозвіллі людини. Знайомство з цим феноменом дозволить нам розглянути особливості проведення дозвілля різних

народів світу в побуті, ознайомитися з культурою країн світу.

Дозвілля по-болгарськи. Особливо шанують болгари стародавні обряди і ритуали.

Найтриваліший відпочинок у них під час народних та релігійних свят.

Щорічно в Болгарії 21 січня відзначають "бабусин день". Це свято бабусь-повивальниць. Традиції цього мальовничого фольклорного святкування започатковані ще в сиву давнину. Колись у цей день бабусям-повивальницям вручали подарунки і букети квітів, перев'язаних червоною стрічкою.

У багатьох місцях відзначають веселе свято зятів, які живуть у будинку батьків жінки, тобто в приймах. Непросто жити такому зятю, адже якщо він хоче, щоб його становище було терпимим, то він має дотримуватись таких правил, які описано в "статуті зятя", що існує здавен: любити тестя і тещу як своїх батьків, дякувати їм за те, що саме його вибрали в зяті, не заперечувати їм навіть подумки, дітей називати на честь тещі і тестя і всім говорити, що вони схожі на родичів дружини і мають усе позитивне від їхнього роду. Крім того, зять-приймак має бути витривалим, працелюбним, майстром на всі руки. На перший погляд, свято як свято, нічого особливого. Проте судіть самі: за останні роки не було жодного розлучення. Отже, в цьому святі є виховний момент і для молодих людей, які, оженившись, приходять у чужу сім'ю, і для тих, хто їх приймає.

Також існує "спілка вусатих". У Болгарії вуса завжди були ознакою чоловічої доблесті і шляхетності. Тому всі, кого приймали до цієї спілки, брали зобов'язання допомагати у впорядкуванні міста, допомагати хворому по господарству: адже справжній чоловік завжди надасть допомогу тому, хто її потребує. Зароблені гроші використовують на організацію свята вусачів, під час якого ті, хто має вуса, різні за довжиною, формою і кольором, проходять парадом по вулиці, частують людей, розважають їх піснями й танцями.

Дозвілля по-фінськи. Фінни люблять у вечірні години і вихідні дні прогулюватися на свіжому повітрі, найчастіше віддаючи цей час спорту. Кожний четвертий житель країни є членом однієї зі спортивних організацій. Найулюбленіші види спорту - лижний, веслування, біг і боротьба.

У фіннів, як і в інших народів Європи, перше квітня є Днем сміху. "День обманів", вважають деякі вчені, сюди прийшов зі сходу. Подібні звичаї існували в Індії, Китаї, Японії ще з давніх-давен. Правда, цей день у європейських народів набув місцевого колориту. Важко, звичайно, сказати, хто й коли започаткував День сміхуна, та це, мабуть, не дуже важливо. Головне інше - хтось засміявся першим і заразив веселим сміхом інших. І чудово, що цей стародавній звичай зберігся до наших днів. У цьому виявляються почуття гумору, оптимізм, життєрадісність та віра людей в усе світле. У Фінляндії в 1994 р. відбувся перший чемпіонат з виготовлення шпаківень.

Причиною цього незвичного змагання є традиційна любов фіннів до птахів, а виготовлення шпаківень - один із способів її виявлення. Чемпіонат організувала спілка охорони природи країни.

У країні існує багато різних спілок. Одна з них - "Скепсис". Наприкінці кожного року її члени оголошують своє рішення про нагородження почесною грамотою найбезглуздішу книжку. Наприклад, грамотою "Безглуздість -99" відзначено видавництво "Вернер Седерстрем", яке випустило "Довідник астролога". Його автори радять читачам повідомляти своєму начальству про той знак зодіаку, під яким вони народились. У цьому місяці начальники мають бути більш поблажливі до

своїх підлеглих.

Дозвілля по-японськи. Звичайно японці спокійні, стримані і не виявляють зовні своїх почуттів. Проте один раз на рік, напередодні новорічних свят, вони можуть зняти напруження. Цей період називають коротким періодом крику. Японцям не забороняється стукати ногами по вуличних ліхтарях і перекидати смітники, кричати на все горло, даючи вихід емоціям. У містах проводять конкурси крикунів, у яких оцінюється як сила крику, так і його зміст. Кричати можна на довільну тему, але є й конкурсні завдання. Наприклад: "Що мене найбільше розізлило в цьому році?". Накричавшись, японці знову замикаються в собі, ввічливо посміхаються, згинаючись у поклони, і тихо накопичують напруження, якому дадуть вихід тільки наприкінці наступного року.

Новорічні свята в японців відображають різноманіття звичаїв і обрядів, пов'язаних із сподіванням людей на благополучний, щасливий і вдалий рік. У японській мові є спеціальна назва для першого дня Нового року - "гандзіцу" - "День початку", що означає "відродження" чи "відправлення в нову дорогу". Його можна виразити також словами "якщо збився з дороги, то краще почати спочатку", або, як говорять сучасні японці, "якщо втратив дорогу в горах, то краще повернутися до підніжжя". У переддень свята особлива увага надається прибиранню житла, воно має спеціальну назву - "очистка від сажі". Одним з необхідних компонентів прикраси будинку є сосна, що символізує силу, твердість, довголіття, здоров'я, радісне і щасливе життя. Іншою обов'язковою складовою частиною прикраси як усередині, так і зовні житла, є бамбук - символ стійкості, протистояння негодам життя, а також стрімкого процвітання. Адже бамбук росте дуже швидко (за ніч він може подовжитися на 12 см). Навіть найтонші його гілки при сильному вітрі не ламаються, а тільки гнуться. Їх кладуть по різні сторони від входу. Сосну і бамбук з'єднують солом'яним джгутом - сименава, що, відповідно до народних повір'їв, оберігає від злих духів і нещастя.

Ярмарок посідає одне з найулюбленіших місць у житті передноворічної Японії. Один з найвідоміших ярмарків в Асакуса розташований біля буддійського храму (район у Токіо). Він вражає своєю багатолюдністю (не випадково у свій час існувало прислів'я: "Вибравшись із юрби, потрапиш у ще більшу юрбу"), ряди якої тягнуться на 1 км і більше. На ярмарку можна купити всі традиційні товари, необхідні під час Нового року, а також безліч непотрібних речей, які купуються лише тому, що всі охоплені в ці дні азартом покупок. На передноворічних базарах найбільшою популярністю користуються такі талісмани на щастя, як граблі. Вважається, що подібно тому, як людина загібає граблями зернові під час сільськогосподарських робіт, так вона "загібатиме" і щастя. Граблі іноді прикрашені дуже пишно: золотими монетами, фігурками семи богів удачі, журавликами. Залежно від прикрас ціна на них може бути від 2 до 700 тисяч ієн.

Особливим блюдом на новорічному столі є каша адзукі, багата на вітамін В. Кашу роблять із дрібних червоних бобів і рису. Їх довго парять у великій кількості води, поки маса не загустіє. За старою традицією її готують переважно чоловіки. В усіх рибних крамницях лангусти йдуть нарозхват, а свіже sake ллється рікою.

Про прихід Нового року повідомляють дзвони буддійських храмів, які відбивають 108 ударів. Передзвін транслюється по радіо і телебаченню. Цифра 108 вибрана не випадково. Японці вважають що в людини буває шість вад - жадібність, злість,

дурість, легковажність, нерішучість, зажерливість. Кожна з них має 18 відтінків. З кожним ударом дзвону відбувається поступове очищення від цих вад. Потім потрібно відразу лягти спати, щоб піднятись удосвіта, вийти на вулицю і зустрічати Новий рік з першими променями сонця.

У Японії в зимові місяці проводять снігові свята, які тісно пов'язані із землеробською працею селянина. Одне із значних березневих свят - свято дівчаток (Хінамацурі). Свято знаменує прихід весни - важливої події в житті селян. У будинках, де є дочки, влаштовують виставки багато одягнених ляльок, які відображають життя і звичаї імператорського двору. Виставляють також і всілякі мальовничі іграшки, домашній посуд. У розумінні японців ляльки - не просто іграшки, а символічне зображення богів або людей. Здавна вони слугували ніби захистом від хвороб, стихійних лих та інших нещасть.

У Японії в квітні буяє весна. Після 10 квітня квітує сакура - японська вишня. Милування сакурою, що квітує, - один з найстародавніших обрядів японців. Квітування сакури короткочасне - лише кілька днів або навіть кілька годин. Це спричинює у японців асоціації з минулою любов'ю, юністю, що співзвучні зі швидкоплинністю життя. Квітки сакури вважалися символом хороброго, доблесного рицарства, особливо в період середньовіччя, коли життя японського воїна, який служив своєму феодалу, було нерідко таке ж короткочасне, як її квітування.

П'ятого травня - свято хлопчиків. За традицією, в цей день у кожному домі готують спеціальну їжу. Хлопчикам обов'язково вручають подарунки. Раніше це були ритуальні ляльки, які відображали самураїв і різних історичних героїв.

Тауе-сай - свято садіння рису - святкують в усіх селах. Усюди в Східній Азії ставлення до рису особливе. Рис вважають живою істотою зі своєю свідомістю і волею: вона дуже ображається, не терпить найменшої не уваги і потребує, щоб їй усіляко догоджали й розважали. Це особливе ставлення до рису зберігають і люди, далекі від забобонів.

Осінь у Японії багата на свята, пов'язані з культом природи. З осінніх свят одне з найголовніших - свято Місяця. Вважають, що він дає людям здоров'я, додає віку, приносить щастя, удачу, достаток у дім. Є багато інших свят - хризантем, милування кленовим листям, а пізньої осені - снігом.

Відзначають японці свято дітей, що в перекладі означає - "сім", "п'ять", "три", тобто тих дітей, які в поточному році досягли віку трьох, п'яти і семи років. Батьки вдома влаштовують для них веселі вечори з піснями, танцями, частуванням. Винуватці торжества отримують недорогі, але пам'ятні подарунки. На вулицях спеціально для дітей продають повітряні кулі, сувеніри та солодоші.

Дедалі більше японців прагнуть провести дозвілля на природі. У Японії налічується 11 млн альпіністів, 17 млн рибалок, 27 млн туристів, 14 млн велосипедистів, 500 тис членів Товариства друзів птахів.

Найстародавніше і найулюбленіше заняття японців - запуск паперових зміїв. З кожним роком паперові птахи літають усе далі й усе вище. Останнім часом японці роблять і запускають зміїв, на диво схожих до птахів. Причому не тільки люди приймають їх за ластівок чи буревісників, а й самі пернаті інколи вважають зміїв своїми побратимами. Деякі штучні птахи можуть протриматися в повітрі кілька годин.

Дозвілля по-англійськи. Своєрідний історичний розвиток Англії наклав відбиток на

більшість сторін її життя - на побут і громадське життя, зміст і характер проведення дозвілля.

Англія - батьківщина багатьох спортивних ігор. Цій країні, особливо в наш час, належить світова першість у створенні нових ігор. Крикет, кеглі, рекете, скрембл та інші - національні ігри англійців.

В Англії щороку відбувається змагання з ходіння по ... воді. Такий спосіб пересування полягає в тому, що людина залазить до контейнера зі спеціального міцного пластика. Потім контейнер герметично закупорюють, запасу повітря вистачає на шість годин. А вже спосіб пересування потрібно вибрати самому: можна просто крокувати можна повзти на чотирьох або ще якимось. Це справа смаку й бажання. Однак ця розвага пов'язана з небезпекою.

У країні працює багато найоригінальніших клубів. Один з них - клуб небезпечного спорту. Обід на вулкані - лише одна з ексцентричних розваг цього клубу.

Приймання перших його членів відбувалося на краю стрімких прибережних скель у Шотландії, після чого всі вони повинні були стрибнути в крижані хвилі. Члени клубу спускалися з альпійських гір, сидячи верхи на брилах льоду, але улюбленими їх номерами залишаються стрибки з мостів і хмарочосів.

А ось цим спортом - запуск паперових голубів - займаються дорослі. Навіть проводяться міжнародні чемпіонати. Призи розігрують у чотирьох категоріях: за тривалість польоту, точність приземлення, технічне вирішення і художнє оформлення моделі.

Подія, про яку йтиметься далі, відбувається регулярно ось уже понад 700 років. Кожного року, починаючи з літа 1267-го, в англійському місті Егрмонт розгортається яблучний базар. Розваги досить екзотичні, хоч для даного свята й традиційні - піднімання по стовпу, вимазаному жиром, змагання бардів, які виконують сентиментальні, жартівливі та мисливські пісні. Проте окраса програми - всесвітній чемпіонат ... пик. Не варто обурюватися - в цьому терміні немає нічого образливого: в Егрмонті насправді збираються з усього світу ті, хто вміє кривлятися.

Усіляких конкурсів, які відбуваються в країні, не перерахувати. У 1991 р. в Лондоні відбувся конкурс натуралістів на краще записування звуків представників тваринного світу. Багато тут було співу птахів, кумкання, шипіння, уханья, свистіння тощо, а першу премію одержав англієць, який записав на магнітофонну стрічку звуки, що видає равлик, коли їсть салатний листок.

Одна з багатьох англійських традицій - гонки з млинцями. Умови змагання прості: молоді господарки виходять на старт, тримаючи в руці гарячу сковороду з млинцем. Перемагає та, яка швидше добіжить до фінішу і частіше на бігу перевертатиме свій млинець, не впустивши його. Смакові якості виробу до уваги не беруться.

Не злічити в Англії курйозних змагань. Нещодавно в Лондоні відбувся незвичний музичний конкурс, точніше музичний блицтурнір. Переміг житель британської столиці, який спромігся за 84 секунди зіграти на 314 різних інструментах.

Дозвілля по-бразильськи. Бразильська національна культура - це передусім переплетіння португальських, індійських та африканських традицій. Основна частка вільного часу жителів цієї країни припадає на свята. Карнавали - улюблена розвага бразильців, під час яких білі, індійці, негри виконують складні, екзотичні танці, наприклад самбо-ба-тата. У цьому танці, який виконують у колі і супроводжують

хоровим співом, відображено процес збирання цукрової тростини. Особливу групу становлять ритуальні й магичні танці. До магичних дій зверталися при виготовленні ліків, лікуванні від "поганого ока", у випадку фінансових ускладнень та любовних невдач.

Щороку в Бразилії відзначають свято Матері Води. За звичаєм, задовго до цього урочистого дня готують особливі підношення богині. Подарунки в ошатно прикрашених човнах відвозять до найглибших місць затоки і в супроводі ритуального співу опускають у воду. Після цього здійснюють обряд обмивання водою, освячений присутністю богині. Увечері на честь Матері Води влаштовують танці в африканських костюмах.

На дозвіллі діти і дорослі люблять грати, наприклад, у "монетний двір" або "кота в мішку". Для гри в "монетний двір" гравці встромлюють у землю півметрову бамбукову палицю. Зверху на палицю кладуть монету, навколо палиці креслять коло діаметром не більше одного метра. Гравці намагаються збити монету іншою. Однак лише збити її не досить, монета має впасти на землю поза колом. Кому це вдається, одержує очко. Очки підраховуються після десятого туру. Виграє той, хто набрав найбільшу кількість очків. "Кіт у мішку" - гра, відома майже в усіх латиноамериканських країнах. Для неї потрібний широкий мішок, у який складають "подарунки" для гравців: ганчірки, кольорові камінці, старі мотузки, подерті черевики тощо. Подарунків стільки, скільки гравців. Вони по черзі підходять до мішка і виймають з нього подарунок. За нього вони мають дотепно подякувати і розповісти, як його використовувати. Найвдаліша й весела відповідь нагороджується призом.

На іподромі бразильського міста Імператріс відбулися змішані скачки, в яких брали участь верхові коні та напівдомашні страуси нанду. У ролі жокеїв виступали школярі. Четвероногі й пернаті бігли по різних доріжках, розділених невисоким бар'єром. На дистанції абсолютним чемпіоном став дворічний страус Шімбу, він пройшов дистанцію за дві хвилини.

Дозвілля по-китайськи. Відпочинок - праці помічник, так вважають китайці. У перший день зими китайці здійснюють обряд поклоніння предкам, який називають відправлення зимового одягу душам померлих. Виготовлений паперовий одяг спалюють за певним ритуалом. Китайці святкують день зимового сонцестояння, у який вважається поганою прикметою сваритися, сміятися і говорити про неприємні речі. Місцеві жителі на свято одягаються в усе нове.

Особливе місце в обрядових святах посідає зустріч Нового року. В обрядах новорічної ночі виявлялось єднання китайської сім'ї й усього роду, включаючи і його померлих представників. Живі повинні були зустрічати Новий рік разом із покійними предками. Душам мертвих, що повернулися в рідний дім, підносили блюдо з обрядовими стравами. Як говорять стародавні китайські звичаї, перш ніж вступити в Новий рік, усе повинно бути очищене: наші серця, наші відносини з іншими людьми - чи-то сусід чи просто перехожий.

Незвичайне значення китайці надають фінансовому зобов'язанню наступаючому року. Ніяких боргів не повинно бути в Новому році, чи, як говорять у Китаї, старий пил у кімнатах не повинен залишатися на Новий рік. Звичайно кредитор не починає ніяких юридичних заходів проти боржника-неплатника, тому що контракти рідко містять пункти з цього питання. Але боржник, що не дотримує цей звичай, "втрачає

обличчя" і, що також важливо, - свій кредит. У нього залишається тільки одна можливість. Він може зникнути. Тоді кредитор розуміє, що боржник хотів повернути борг, але не міг цього зробити, тому що його немає і знаходиться в "тривалій поїздки - відрядженні". А в цей час наш бідний боржник може просто ховатися в будинку протягом цього тижня і першого дня Нового року. А найкраще - провести цей критичний період у якому-небудь храмі, що дасть йому притулок на ці дні. Тим більше, в наявності всі переваги добровільного ув'язнення: по-перше, у ці дні в храмі бога безупинно йдуть театральні вистави на честь цього бога, а по-друге, ні поліцейський, ні роздратований кредитор і не подумають перервати веселощі вимогою сплати боргу. Прагнення запозичити животворне віяння року, що настав, відобразилося, зокрема, в такій характерній рисі весняної обрядовості, як прогулянки по весняній траві, - обряд, який називають звичайно гулянням по зелені, або гулянням по весні. Свято істинної середини (середини літа) вважається кульмінаційною точкою росту світлого, активного, животворного початку в світі. На святі виконується обряд поклоніння Землі, проводяться гонки на човнах-драконах. Восени відзначається свято Подвійної дев'ятки, яке супроводжується сходженням на пагорби й запуском повітряних зміїв. Звичайно зміїв роблять у вигляді птахів, метеликів, драконів, кажанів та інших реальних та фантастичних тварин. Учасники прагнуть протаранити змія суперника або перерізати мотузку, яку він тримає. Популярна китайська приказка така: якщо порветься мотузка повітряного змія, з будинку піде половина багатства.

Традиційно китайці захоплюються різьбленням по каменю, роботами по металу, ткацтвом і вишиванням, виготовленням фарфорових і керамічних виробів, плетінням корзин і циновок, мистецтвом лакування виробів, створенням художніх композицій.

Останніми роками розвиваються такі напрями цього мистецтва, як виготовлення картин з черепашок, трісок, бавовняних ниток, вовни, а також квітів з синтетичних матеріалів.

Дозвілля по-ісландськи. У країні, яка майже не має матеріальних історичних пам'яток, побутує велика кількість літературних і фольклорних спогадів. Ісландець у години радості, смутку або в урочистих випадках неодмінно звертається до поезії, і не тільки згадує рядки улюблених поетів, а й сам складає вірші.

У школах влаштовують змагання, в яких команди обмінюються віршами: відповідь на куплет, який запропонований, слід починати з його останньої букви. І так продовжують доти, поки в однієї з команд не вичерпається поетичне натхнення. З усіх країн світу *Ісландія*, як свідчить статистика, - країна де найбільше читають. Кожний ісландець намагається мати особисту бібліотеку.

У вільний час ісландці захоплюються спортом, проводять різні змагання. Численних глядачів збирають у країні такі види спорту, як перенесення каменів великої ваги, штовхання валунів, стрибки з жердиною в довжину і, звичайно ж, штовхання дерев'яних стовпів, які не лише штовхнути, а й утримати важко. Проте треновані атлети легко вирішують це завдання.

Двобій на палицях - ще одна давня улюблена гра ісландців. У грі використовують палиці завдовжки близько двох метрів і завтовшки три-чотири сантиметри. Бійці розділяються на пари і починається бій. Звичайно, не обходиться без синців та забитих місць.

Поширене в Ісландії і таке змагання, як біг на ходулях.

Дозвілля по-австралійськи. На проведенні дозвілля в сім'ї австралійського підприємця, робітника чи фермера позначаються взаємини між її членами. В австралійських сім'ях поширений звичай уникання - найвища ввічливість, найбільша увага до тещі або свекрухи полягають у тому, щоб відвертатися, не дивитися на них, - словом, усіляко їх уникати. Дуже поширений цей звичай у корінних жителів Австралії. Зять, тільки побачивши, що теща до нього наближається, має кудись сховатися. Виходить він із схованки тільки тоді, коли йому скажуть, що теща пішла геть. Але якщо все ж треба поговорити з тещею, що тоді робити? Плем'я камільярів придумало для цього такий спосіб: зять і теща повертаються один до одного спиною і голосно кричать, ніби стоять не поруч, а їх розділяє велика відстань.

Багато австралійців у наш час проводять своє дозвілля так само, як і жителі Великобританії: відвідують клуби, захоплюються спортом, особливо катанням на дошках по хвилях прибою. Останніми роками набув популярності віндсерфінг - катання на дошках під вітрилом.

Улюблена гра на континенті - кидання бумеранга. Любителі цієї гри об'єднані в спілки, які регулярно проводять змагання.

Дозвілля по-американськи. У деяких невеличких містечках США введено правила "тихого дня". Так, у штаті Нью-Джерсі у невеликому місті Ошен-Граве прийнято закон, згідно з яким останній день тижня оголошено "тихим днем". У неділю заборонено рух транспорту, вулиці перегороджують важкими ланцюгами і закривають на замки. Відпочивати так відпочивати.

У деяких місцевостях проводять тарганячі змагання, в яких беруть участь таргани розміром до п'яти сантиметрів у довжину.

Глядачів збирає "чемпіонат світу" із стрибків у висоту серед жаб. Подекуди користуються популярністю блошині скачки. Але ось, виявляється, у США дедалі більше прихильників приваблює біг тарантулів. Зовні біг має досить дивний вигляд: великі отруйні павуки бігають по доріжках, зрідка зупиняючись, щоб розпочати бій і з'їсти якогось суперника. До речі, саме ця обставина спричинює особливий азарт у прихильників павукових бігів.

У США проводяться чемпіонати, організовані клубом брехунів.

Незважаючи на свою зайнятість, американський фермер протягом року два тижні відводить на відпочинок, обов'язково покидає рідні місця, подорожуючи часто до океану. Кілька років тому на березі океану було збудовано з піску фантастичне "Загублене місто - Атлантиду". На узбережжі південної Каліфорнії була започаткована традиція з піску будувати скульптури. Це стало захопленням не дітей, а дорослих у їх вільний час.

Взимку американці також знаходять собі захоплення, беручи участь у зимових карнавалах. Наприклад, на карнавалі у містечку Стимбот (штат Колорадо) можна випробувати сили в традиційних зимових видах спорту, але найбільше глядачів і учасників збирають нетрадиційні види - лижну аеробіку.

Землебол - так називається нова масова спортивна гра. Придумав її американець Стюарт Фрейдом. М'яч, який підкидають гравці, настільки великий, що учасники змагань жартома порівнюють його із земною кулею, звідси й назва гри.

Як, відомо, змагання з бігу - найстародавніше в світі. За право вважатися найшвидшим боролися і борються не тільки люди, а й тварини. Загальновідомі

скачки на конях і оленях, менш поширені змагання з бігу слонів, верблюдів і собак. Нині ще й поросята претендують на звання найшвидкіших.

У Карсон-Сіті відзначається традиційний фестиваль свистунів, на який з'їжджаються майстри художнього свисту зі всієї країни. Свист у багатьох країнах був засобом спілкування. До цього часу на одному з Канарських островів збереглася мова свисту, винайдена місцевими жителями ще в незапам'ятні часи. Традиційне пересвистування співбесідників можна почути подекуди в Гватемалі та Мексиці, Туреччині, країнах Африки. Подібною мовою спілкувалися пастухи і селяни в Іспанії.

Дозвілля по-австрійськи. Дві третини австрійців ніколи не ходять у кіно і лише четверта частина опитуваних зрідка відвідує театр. Найпопулярнішим видом дозвілля виявилось виконання вдома різноманітних ремісничих робіт, далі йдуть захоплення фотосправою та кінозйомкою. Серце австрійців, якщо йдеться про спортивні заняття, віддано плаванню, не менш популярні лижі. У середньому австрійці витрачають на відпочинок близько 30 % своєї зарплати, це свідчить про те, що вони надають дозвіллю великого значення. В Австрії кінцем сільськогосподарського року вважається перша половина листопада - день св. Мартина, коли проводяться усі польові розрахунки, закінчуються договірні зобов'язання, строки найму тощо. Мартин прийшов - робота пішла. В цей день завершуються основні сільськогосподарські роботи. В листопаді пастухи ходять по дворах і б'ють тварин гілками берези, липи або ялівцю. Віра в магічну силу вдарення гілкою, поживні соки якої ніби переходять при доторканні до тварини і охороняють її, приносять великий приплід.

Різдво в Австрії - це сімейне свято, коли вся сім'я збирається за спільною трапезою. Раніше вважали, що прихід чужих у цей час не віщував нічого доброго, навіть погрожував смертю кому-небудь з домашніх. По-іншому ставляться до бідних людей: їх охоче запрошують до святкового столу.

З грудня по селу ходять ряджені, бажають усім щастя та благополуччя, їх пригощають ласощами, дають гроші. Як і остання ніч старого року, цей день має багато різних прикмет і заборон. Так, ніхто не повинен лежати в ліжку, навіть хворий, інакше буде хворіти увесь рік, не можна сушити білизну - це провісник смерті. Ворожіння стали традицією цього дня.

Вечеря 31 грудня має бути дуже ситною. Вважається, що для того щоб бути щасливим, потрібно з'їсти шматок голови або свинячого рила - це називається "брати участь у свинячому щасті".

Дозвілля по-шведськи. Шведи вміють ефективно працювати і раціонально відпочивати, витрачаючи на відпочинок до 10 % свого бюджету.

Значною мірою це є результатом регулярного заняття спортом (80 % жителів). У країні багато футбольних стадіонів, відкритих і закритих плавальних басейнів, катків, гімнастичних залів, велотреків та лижних трас. У лижних кросах беруть участь усі - від малого до старого. Футболом і хокеєм захоплюються й жінки. Великою популярністю користується біг по пересіченій місцевості з орієнтуванням по карті і компасу.

У містах активно діють спілки за інтересами, які об'єднують тих, хто цікавиться живописом, вишиванням, декоративним мистецтвом, фото - та кіномистецтвом тощо.

Найпопулярніше свято в Швеції - Різдво. У ці дні жителі з невеликих населених пунктів провідують своїх рідних у містах, але найчастіше міські жителі - сини й дочки, онуки й племінники приїжджають на ферми до своїх батьків та родичів. У весняні дні Пасхи городяни всією сім'єю виїздять за місто. Молодь за традицією вирушає в лижні походи на північ країни, де ще лежить сніг.

На свято Трійці шведи здійснюють прогулянки до лісу, на береги озер, на вітрильниках та моторних човнах відправляються у шхери - маленькі скелясті острови, розділені вузькими протоками, що знаходяться недалеко від материка. Влітку, коли настають білі ночі, всі жителі Скандинавії святкують Іванів день - день літнього сонцестояння. Його відзначають у суботу, що припадає на період від 20 до 26 червня. Свято починається з вечора в п'ятницю і триває три дні. По всій країні запалюють величезні вогнища і встановлюють високі жердини з поперечиною зверху, які прикрашають гірляндами, зеленими та жовто-блакитними стрічками. Таку жердину називають травневим деревом. Навколо вогнища і травневого дерева до ранку старий і малий в національних костюмах водять танок і співають народні пісні під акомпанемент скрипок і акордеонів. Молодь змагається в стрибках через вогнище, купається в озерах.

Дозвілля по-німецьки. Відмітною рисою німецького характеру є звичка до порядку, акуратності й чистоти, економії. Німецький характер істотно впливає на поведінку під час дозвілля, а також на вибір його виду. Раз на рік, на масляну, фермери сіл поблизу Мюнхена спускаються на санях з гори. Трасу вибирають якомога складнішу, іноді учасникам доводиться здійснювати стрибки завдовжки до 20 метрів. Це і спорт, і здоров'я, і задоволення.

Величезною популярністю у німців користується соколине полювання. Нині в європейських країнах любителів цього виду розваг об'єднують близько 40 клубів на північ від Бремена є навіть два спеціально обладнаних "соколодроми", на яких збираються тисячі глядачів, щоб подивитися на піруети соколів, що ганяються за горлицями і перепілками. Звичайно для цього соколів спеціально дресирують. Свинячі змагання влаштовують у Люнебурзі на півночі країни. По спеціально обгородженій трасі завдовжки 50 метрів свині мають пробігти туди й назад. Не менше глядачів, ніж спортивні ігри, збирають змагання за професіями, які проходять дуже азартно, додаючи ще й престижу тій чи іншій професії. Наприклад, у Цюріху власники ресторанів кожного року організують біг з бар'ерами для офіціантів. Дистанція чимала - півтора кілометри. Гарсони мають донести до фінішу піднос на якому стоїть пляшка лікеру, пляшка вина, пляшка мінеральної води та келих з коктейлем. І при цьому потрібно подолати всі бар'єри, не проливши жодної краплі. Переможець останніх змагань пройшов дистанцію за 9 хвилин 19 секунд. Із усіх наведених прикладів видно, що народи світу проводять своє дозвілля якісно, весело, різноманітно.

На особливу увагу заслуговує етнографія дозвілля на весільних церемоніях. Створення родини ніколи не було цілком особистою справою людини. Будь-якому роду було потрібно продовження, сільській громаді - нові працівники. Природно, старше покоління намагалося ненав'язливо підвести молодих до рішення про своєчасне створення нових родин.

Знайомилися хлопці й дівчата в основному на сільських святах, ярмарках. їх організовували спеціально для молоді шлюбного віку. Дівчата займалися

рукодільям - пряли, в'язали, вишивали. У такий спосіб і виявлялися їхні уміння, і готувалося придане. Хлопці приходили пізніше, або навіть, наприклад, у деяких районах Австрії, просто зустрічали дівчат по дорозі додому і проводжали. Гуляння часто супроводжувалися ворожіннями. В Італії, наприклад, дівчата кидали на гарячий металевий лист, що лежить на вогнищі, листя оливи або мирту, загадуючи ім'я хлопця. Якщо лист починав, нагріваючи, потріскувати, - очікувалося весілля. Поширені були і ворожіння з водою, дзеркалом, де вночі, при свічах, можна побачити обличчя нареченого. Так ворожили в Росії, Іспанії, Німеччині. Ворожіння вважалися особливо "правдивими" у святкові дні і ночі - на Різдво, в Іванів день. Багато "магічних" ритуалів було пов'язано з весіллям старших подруг. Торкнутися нареченої, одержати в подарунок квітку з її букета, бант, шпильку - означало для іспанських дівчат швидке і вдале заміжжя. І в наш час на весіллях мріють піймати букет нареченої її молоді і не дуже молоді подруги.

Існували і більш відверті способи підштовхнути молодих людей до створення родини. Так, у селах Тоскані, П'ємонті було прийнято робити обряд вибору спробних заручених. Пари з хлопців і дівчат складалися по жеребу, і їм пропонувалося поводитися як дійсним зарученим - обмінюватися подарунками, проводити час разом. Деякі "спробні" виявлялися настільки вдалими, що починали готуватися до дійсних весіль. Якщо ж випадковий вибір не приводив до зближення, союз розривався без будь-яких наслідків.

Схожий звичай існував і в деяких землях Німеччини. Дівчат "продавали" чи з аукціону грали "по жеребу". При наступній зустрічі дівчина показувала своє ставлення до хлопця відповідним подарунком. Наприклад, букет із трояндою говорив про те, що її влаштовує такий союз, а без троянди - навпаки. Деякі з цих тимчасових союзів також закінчувалися сватовством.

У багатьох країнах були значно поширені і "ярмарки наречених", звичайно присвячені до селянських або церковних свят. Знайомства, що зав'язалися в такі дні, заохочувалися громадою і часто закінчувалися сватовством. За знайомством майже обов'язково впливав тривалий період залицяння. Молоді люди одержували можливість частіше бачитися вдень, прогулюватися під руку, часто - в обов'язковому супроводі старшої родички.

Звичай "нічних залицянь" характерний для Бельгії, Франції, Іспанії й інших країн. Юнаки співали під вікнами дівчат серенади або розмовляли через віконні ґрати. У регламентації відносин цього періоду помітний конфлікт церковної моралі і давніх народних звичаїв. Формально близькі відносини до шлюбу засуджувалися суспільством, однак у деяких областях, наприклад, Бельгії, на півдні Франції на це не звертали уваги. А якщо звернутися до історії, наприклад, Русі X-XI ст., тобто до більш давніх часів, можна помітити, що позашлюбні відносини навіть заохочувалися суспільством. Так, молода самотня мати ставала завидною нареченою як та, що підтвердила свою здатність до народження сильної, здорової дитини. Очевидно, до кінця XIX ст. це поняття залишилося в минулому.

Однак, знайомство і залицяння були самим початком довгого, часто строго регламентованого процесу створення нової родини. Наступним етапом ставало обов'язкове сватовство.

Якщо при знайомстві і залицянні молоді були досить самостійні і, так сказати, з'ясовували свої переваги на рівні компанії однолітків, то сватовство було справою

всієї родини. Основним завданням сватовства був висновок майнових домовленостей, визначення економічної основи нового шлюбу. Сватом звичайно ставав батько або літній родич юнака, хрещений, шановний друг родини. Досить давно, наприклад, в Італії, Німеччині, Швейцарії, з'явилися і професійні свати, посередники. Рідше сватовством займалися жінки похилого віку.

Сватовство часто відбувалося таємно, щоб у випадку відмовлення можна було уникнути небажаного розголосу. Свати в алегоричній формі висловлювали бажання юнака взяти в дружини дівчину з будинку, який вони ніби випадково відвідали. У кожній місцевості існувала система умовних знаків, що замінювали пряму згоду на шлюб або, тим більше, відмову. Так, у деяких областях Німеччини, бажаного свата пригощали пирогом, небажаного запрошували чистити картоплю. В Іспанії символом відмови могло бути винесення сватам гарбуза (такий же звичай траплявся в Білорусі, Україні). Каталонці, бажаючи відмовити нареченому, починали підмітати підлогу в будинку, намагаючись, щоб пил летів на гостей, які сватаються.

Більшість звичаїв подібні тим, що згода на шлюб обов'язково символізувалася спільним прийняттям їжі, частіше святкової, наприклад, спеціального пирога. Іноді висновку угоди передував відповідний візит батьків нареченої в будинок нареченого. Метою таких візитів було краще довідатися про майнове положення майбутньої рідні. Нерідко, наприклад, в Угорщині, родина нареченого могла удатися й до обману, виставляючи в будинку домашнє начиння, узятє в борг у сусідів і навіть показуючи під видом своїх -чужі земельні ділянки. Тому родина нареченої прагнула нанести такий візит зненацька.

У випадку позитивної відповіді за сватовством відбувалося заручення. Практично, заручини вже були висновком шлюбу. Розрив відносин після заручин засуджувався, міг супроводжуватися виплатою морального збитку "постраждалій стороні". Однак, щодо життя молодих після заручин, то звичаї досить сильно відрізняються. Так, у селянських родинах Вестфалії молоді вже після заручин вступали в подружні відносини. А от в Італії заручені могли зустрічатися і розмовляти тільки в будинку нареченої, під доглядом її батьків.

Заручини часто відбувалися під час будь-якого свята, супроводжувалися знайомством усієї майбутньої рідні, обміном подарунками. У багатьох областях було прийнято дарувати нареченому весільну сорочку, яку наречена, природно, шила сама. Наречений дарував нареченій хустку, золотий хрестик, прикраси, часто - обручку. Подарунки мали "заставний" характер і при розриві заручин звичайно поверталися. Весілля організовується чудово: урочиста зустріч гостей, музика, святкова вечеря. Наречений і наречена відкривають свято прекрасним танцем. Наприкінці вечора молоді вручають усім гостям пам'ятні різноманітні подарунки. Цікаво, що у Швейцарії заручені повинні були здавати своєрідний іспит. Вони розмовляли зі священником, який з'ясовував міру їхньої готовності до шлюбу, зрілості і відповідальності. Під час заручин обговорювалися і майнові питання, зокрема розмір приданого нареченої.

Цікаве весілля в Казахстані. Перед весіллям юнак просить згоди в коханій дівчині стати його дружиною не сам, а через дружину старшого брата. У призначений день свати нареченого приходили в будинок дівчини з подарунками і солодощами. Батьки і родичі хлопця привозили обручку, дві хустки і два відрізи на сукню. У будинку нареченої ріжуть барана і готують з нього сюрпу. Одна з родичок

нареченого надягає на безіменний палець нареченої обручку. Після цього влаштовуються оглядини майбутньої нареченої, з гостей беруть за це викуп. Це початок заручення. Співак під акомпанемент саза або домбри співає обрядові пісні. Починають танцювати лише родичі нареченого. Аксакали аулу благословляють молодих і призначають точний день весілля. Ранком родичі нареченого під'їжджають до будинку нареченої, але вона в той час знаходиться в сусідньому будинку. Для сусідів накривають столи в дворі. Після частування родичі нареченого і наречені танцюють, поки не буде готове головне частування - бесбармак. Потім наречену вводять у двір будинку під спів. Наречену відвозять після того, як вона попрощається зі своїми батьками. Після входу молодих у будинок тамада запрошує гостей до столу. Ранком наречену з прикритим обличчям виводять у головну кімнату, де збираються родичі і сусіди нареченого. Піднімають краї хустки і відкривають обличчя молодій. Вона встає і схиляє голову на знак поваги. Усі співають "Бет ашар". Невістки виводять її під руки в двір, де її з піснями зустрічає наречений із друзями.

У Китаї існує кілька стадій весільного комплексу обрядів: сватовство, готування до весілля, зустріч нареченої в будинку нареченого, обряди після весільного періоду. Спочатку родина нареченого висилає родині передбачуваної нареченої так називану цао ті узи - "попередню записку" або картку з указівкою "8 ієрогліфів життя", у яких повідомляється прізвище нареченого, а також рік, місяць, день і година його народження. У родині за цими даним ворожать на можливість висновку про шлюб і у випадку успішного результату ворожіння, висилають родині нареченого повідомлення про дату народження передбачуваної нареченої. Батьки нареченого також справляються у ворожіння про результат наміченого одруження. Крім того, вони протягом трьох днів тримають на сімейному вівтарі картку, отриману від родини нареченої, і якщо за цей час траплялося яке-небудь нещастя - наприклад, занедужував хто-небудь з родини, то сватовство могло бути негайно припинено. Якщо сватовство було успішним, родина нареченого висилає нареченій прикраси й інші подарунки, що в просторіччі називається юедин - "малою угодою". Після цього родини нареченого і нареченої обмінюються шлюбними поручительствами, які пишуться на папері червоного кольору, нерідко прикрашеного зображеннями дракона (для юнака) і фенікса (для дівчини). У поручительствах повідомляються докладні зведення про майбутніх молодих і їхні родини, а також указується сума внесеного за наречену викупу - "чайного подарунка" (чай у Китаї - символ родючості і подружньої вірності).

Дозвілля є об'єктом вивчення багатьох наукових дисциплін соціології, психології, педагогіки дозвілля та ін. Тому виділилася особлива галузь наукового знання - дозвіллезнавство. Предметом дозвіллезнавства є дозвілля як самостійний і значимий аспект духовної сфери людської діяльності. Однозначного визначення поняття дозвілля не існує. Тому дозвіллева діяльність поділяється на культурну і антикультурну, асоціальну, а в гіршому випадку - злочинну. Основні розбіжності між цими видами дозвіллевої діяльності полягають у тому, що культурно-дозвіллева діяльність спрямована на розвиток особистості, створення цінностей, які схвалює суспільство, а антикультурна дозвіллева діяльність, навпаки, спрямована на руйнування особистості. Такого роду діяльність суперечить духовній суті людини і призводить до знищення усього внутрішнього духовного світу особистості.

Однак необхідно визнати, що в наш час у молодіжному середовищі більш привабливе антикультурне дозвілля. У країні засоби масової інформації, по суті, створили ореол процвітаючого злочинця, що легко йде по життю, рівень його матеріального забезпечення значно вищий від рівня більшої частини населення. І, на жаль, молоді люди бачать підтвердження цього ореола у своєму повсякденному житті, коли корупція і розкрадання бюджетних коштів стали нормою і прагнуть до нього, втрачаючи позитивні якості особистості, про що свідчать дані різних соціологічних опитувань. Тому необхідно поступово перекласти зусилля молодих людей зі сфери антикультурної в культурно-дозвіллеву діяльність. Саме в процесі культурно-дозвіллевої діяльності формуються позитивні особистісні якості молоді людини і поступово формується внутрішній механізм саморегуляції особистості.